

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Кафедра правового забезпечення підприємницької діяльності
та фінансової безпеки
Факультет № 6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Гроші і кредит»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
072 Фінанси, банківська справа та страхування
(Фінансова безпека та фінансові розслідування)

Грошовий оборот і грошові потоки

Харків
2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних,
соціально-економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. № 7

Розглянуто на засіданні кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки факультету № 6 протокол від 25.08.2023 р. № 7

Розробники: доцент кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки факультету № 6 ХНУВС, к.е.н., доцент Фомін Г.Ф.

Рецензенти:

доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н.Карізіна, д.ю.н., доцент Солошкіна І.В.;
завідувач кафедри соціальних та економічних дисциплін факультету № 2 Харківського національного університету внутрішніх справ, к.е.н., доцент Ткаченко С.М.

ТЕМА 2. ГРОШОВИЙ ОБОРОТ І ГРОШОВІ ПОТОКИ

План лекції:

- 1. Грошовий оборот та його структура.**
- 2. Форми грошового обороту (готівковий та безготівковий).**
- 3. Суть та організація грошового обігу. Закон грошового обігу.**
- 4. Грошова маса та методи її вимірювання.**

Рекомендована література:

Основна література

1. Алексеев І. В., Колісник М.К. Гроші та кредит: навч. посіб. Київ: Знання, 2009. 254 с.
2. Аранчій В. І., Бойко Л. М., Черненко Л. В. Гроші та кредит: навч. посіб. Львів: Магнолія 2006, 2018. 362 с.
3. Бандурка О.М., Глущенко В.В., Глущенко А.С. Гроші та кредит: підручник, 2-ге вид., доп. і перероб. Львів: Магнолія 2006, 2014. 368 с.
4. Гроші та кредит: підручник / С.К. Реверчук, В.І. Грушко, Л.І. Дмитриченко та ін.; за ред. С.К. Реверчука. Київ: Знання, 2011. 382 с.
5. Гроші та кредит: навчальний посібник /О.Л. Шелест ... та ін. ; за ред О.Л. Шелеста. Харків: О.В. Бровін, 2014. 267 с.
6. Гроші та кредит : підручник / за ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. Тернопіль: ТНЕУ, 2018. 892 с.
7. Ільчук П. Г. Гроші та кредит: підручник. Львів: Сорока, 2016. 410 с.
8. Коваленко Д. І. Гроші та кредит: теорія і практика: навч. посібник. 3-е видання. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 352 с.
9. Наумов А. Ф. Гроші та кредит : в Україні і міжнародній економіці (теорія, практика): навчальний посібник. Миколаїв : В.Д. Швець, 2013. 295 с.
10. Про банки та банківську діяльність: Закон України від 7.12.2000 р. № 2121-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
11. Про заставу : Закон України № 2654-XII від 2.10.1992 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2654-12>
12. Про затвердження Положення про валютний нагляд: Постанова Правління НБУ від 03.01.2019 № 13 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013500-19#n163>
13. Про затвердження Положення про ліцензування банків: Постанова Правління НБУ від 22.12.2018 № 149 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0149500-18>
14. Про Національний банк України: Закон України від 20.05. 1999 г. № 679 –XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14>
15. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23.02.2012 № 4452-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>
16. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>
17. Тимохова Г. Б. Фінанси, гроші та кредит: навчальний посібник для студентів ВНЗ. Київ: Кондор, 2019. 592 с.

18. Щетинін А.І. Гроші та кредит : підручник. вид. 3-тє, перероб. та доп. Київ: Центр учб. літ., 2008. 430 с.

Допоміжна література

1. Вовчак О. Д., Бучко І. Є., Костак З. Р. Гроші та кредит: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 424 с.
2. Гроші та кредит : підручник / П.Г. Ільчук, О.О. Коць, І.Ю. Кондрат, Н.Б. Ярошевич. Львів: Видавець ПП Сорока Т.Б., 2016. 412с.
3. Гроші та кредит: підручник / за ред. С.К. Реверчука. Київ: Знання, 2011. 382 с.
4. Гроші та кредит: навч. посіб. / М.І. Крупка, М.С. Мрочко, Б.М. Вишивана, І.М. Крупка, О.В. Остафіль та ін.; ред.: М. І Крупка; Львів. нац. ун-т ім.І.Франка. Львів, 2010. 406 с.
5. Гроші і кредит: в схемах та таблицях : навчальний посібник / К.Ф. Черкашина, Л.Ю. Сисоєва. Київ ЦП «КОМПРИНТ», 2013. 214 с.
6. Гроші та кредит: навч. посібник / І.В. Алексєєв, М.К. Бондарчук. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. 216 с.
7. Гроші та кредит: навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення дисципліни / Т.О. Ставерська, І.Л. Шевчук, І.С. Андрющенко. Харків: Видавець Іванченко І.С., 2015. 88 с.
8. Коваленко Д. І. Гроші та кредит: теорія і практика: навч. посібник: 3-тє вид. допов. та перероб. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 352 с.
9. Кредитування: теорія і практика: навч. посібник. Київ: Знання, КОО, 2010. 215 с.
10. Мицак О. В., Сороківська М. В. Фінанси, гроші та кредит: методичні вказівки і завдання до семінарських та практичних занять, самостійної роботи, тестові завдання. Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2016.139 с.
11. Стахорська С. І. Тестові та практичні завдання з навчальної дисципліни «Гроші та кредит». Харків: ХНЕУ, 2013. 67 с.

Інтернет ресурси

1. Національний банк України: <http://www.bank.gov.ua>
2. Рада національної безпеки і оборони України: <http://www.rnbo.gov.ua/>
3. Урядовий портал: <http://www.kmu.gov.ua>
4. Державний комітет статистики України: <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Державна фіскальна служба України: <http://sfs.gov.ua/>
6. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України: <http://www.me.gov.ua>
7. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського: <http://www.nbuv.gov.ua/>

Текст лекції:

1. Грошовий оборот та його структура

Серед понять, що характеризують грошові відносини, провідне місце займають *грошовий оборот* і *грошовий обіг*. Обидва ці поняття можуть успішно співіснувати, характеризуючи з різних боків один і той же об'єкт – *рух вартості в процесі розширеного відтворення*.

Процес суспільного відтворення відбувається безперервно, безперервним є і рух грошей, що його обслуговує.

Грошовий оборот – сукупність усіх грошових потоків в економіці за певний період, тобто це процес безперервного руху грошей між суб'єктами економічних відносин у процесі суспільного відтворення, що здійснюється у безготівковому порядку і за допомогою готівки, як у національній, так і в іноземній валюті.

Грошовий оборот – це *рух грошей як капіталу*, де гроші є втіленням самозростаючої вартості, що дає додатковий прибуток.

Рух грошей відбувається як на макро-, так і на мікрорівні.

На мікроекономічному рівні грошовий оборот обслуговує кругооборот індивідуального капіталу (фондів) підприємств і виступає як його складова частина. Якщо кругооборот індивідуального капіталу виразити формулою

$$\Gamma - T \xrightarrow[\text{Зв}]{\text{Рс}} \dots B \dots T^1 - \Gamma^1,$$

то її крайні елементи (Γ та Γ^1) виражатимуть *оборот грошей як капіталу*: авансовані на виробництво вони повертаються до вихідного пункту, але в більшій сумі. Здійснюючи такий оборот, гроші забезпечують розширене відтворення індивідуального капіталу.

Отже ознаками грошового обороту на мікрорівні є *замкнутість лінії руху* та *зростання грошової суми* при поверненні її на вихідні позиції.

На макроекономічному рівні грошовий оборот обслуговує кругооборот усього суспільного капіталу, виступаючи його складовою частиною. Сукупний грошовий оборот не просто повторює грошовий оборот на мікрорівні, тобто не є механічною сумою індивідуальних капіталів, а є якісно новим явищем. Він

включає деякі нові елементи, які на мікрорівні знаходяться за межами грошового обороту (рис. 1).

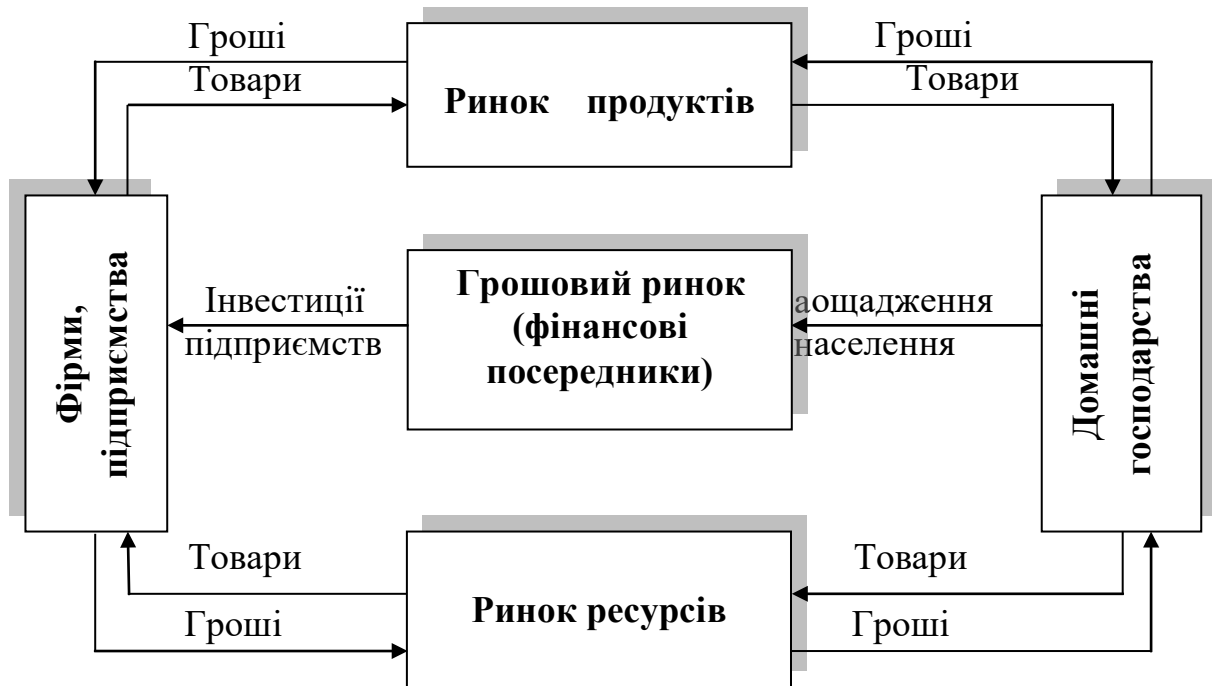

Рис. 1 Модель товарно-грошових потоків в економіці на макрорівні

Оскільки більшість відносин між економічними суб'єктами здійснюється через ринки, в представленій моделі (рис. 1) виділено наступні види ринків: **ринок ресурсів**, на якому підприємства, фірми купують необхідні для забезпечення свого виробництва ресурси (робочу силу, матеріальні та енергетичні ресурси, земельні ділянки, будівлі тощо); **ринок продуктів**, на якому реалізується створений підприємствами національний продукт; **грошовий ринок**, на якому реалізуються та позичаються вільні грошові кошти.

Грошові потоки пов'язують між собою не тільки групи економічних суб'єктів, а й усі види ринків, забезпечуючи тим самим функціонування єдиного ринкового простору країни.

Всі підприємці беруть гроші (Г), щоб авансувати їх для організації виробництва. Вони можуть купити гроші у тих суб'єктів, у кого вони в даний момент є вільними. Купують гроші як капітал, тобто беруть у борг з виплатою процента, який становить плату за користування позиченими грошима. Оскільки вільні гроші в кожний даний момент є у переважної більшості суб'єктів економічних відносин, попиту на гроші з боку підприємців протистоїть їх масова позиція. Ця сфера економічних відносин називається *грошовим ринком*, а самі гроші, якими тут торгують, *позичковим капіталом*.

Отже, джерелом, з якого всі підприємці черпають гроші для авансування своєї діяльності, є *грошовий ринок*, куди й переміщається вихідний пункт сукупного грошового обороту.

У ринковій економіці ніхто вільних грошей не тримає «мертвими» в монетній формі, а розміщує їх у банках, тобто на грошовому ринку. Підприємець повинен одержати *прибуток на авансовані гроші не менший, ніж розмір плати за позиковий капітал*, інакше немає сенсу організовувати

підприємство.

Частина грошей (Γ^1), які вивільнюються в кожному індивідуальному кругообороті одразу ж витрачається на погашення *короткострокових позичок та оплати процентів* на них, тобто повертається на грошовий ринок, звідки й почала свій оборот. Певна частина (Γ^1) використовується на *відшкодування витрат на засоби виробництва*, і теж повертається на грошовий ринок.

Решта грошей із (Γ^1), що втілює новостворену вартість, розподіляється між підприємцями та їх працівниками у формі *заробітної плати і прибутку*.

Гроші, виплачені у формі заробітної плати надходять на грошовий ринок: частково спрямовуються на погашення споживчого кредиту чи на збільшення грошових заощаджень населення, на придбання товарів народного споживання; на оплату послуг, податків та ін.

Гроші, що становлять прибуток підприємств, надходять на їх банківські рахунки, відразу збільшуючи пропозицію на грошовому ринку. Ці гроші будуть використані:

– на розширення виробництва; – оплату податків; – внески в централізовані державні фонди; – розвиток соціальної сфери підприємства	<div style="border-left: 1px solid black; padding-left: 10px;"> залишаються на
грошовому ринку,
переходячи від одного
суб'єкта до іншого </div> |
|---|---|

Отже, на макроекономічному рівні гроші здійснюють також *замкнений рух*, яким починається і закінчується на *грошовому ринку*, приносячи туди після кожного кругообігу додаткову суму грошей.

Роль грошового ринку полягає в його здатності об'єднати дрібні, розрізнені грошові кошти усіх економічних суб'єктів в інтересах суспільного нагромадження. Це дозволяє активно впливати на концентрацію та централізацію виробництва та капіталу, забезпечити рух фінансових потоків, перелив вільних грошових коштів (заощаджень) в інвестиції.

Держава пов'язана з товарно-грошовими потоками на макрорівні та грошовим ринком через економічні відносини, що виникають між державою та іншими суб'єктами ринку з приводу створення, розподілу, перерозподілу та використання вартості ВВП та національного доходу країни.

Зв'язок держави з економічною системою та грошовим ринком здійснюється за 3 основними напрямками (рис. 2):

- 1) через податкову систему (сплата податків, зборів та обов'язкових платежів підприємствами та населенням);
- 2) через державні закупівлі (державне споживання), державні видатки та трансферти (дотації, субвенції, субсидії);
- 3) через державні позики на фінансовому (грошовому) ринку шляхом випуску та продажу державних облігацій (ОВДП) – для покриття дефіциту державного бюджету.

Таким чином, грошовий оборот на макрорівні містить у собі ряд елементів, яких немає на мікрорівні, тому що вони не попадають у сферу діяльності фірми (індивідуального капіталу).

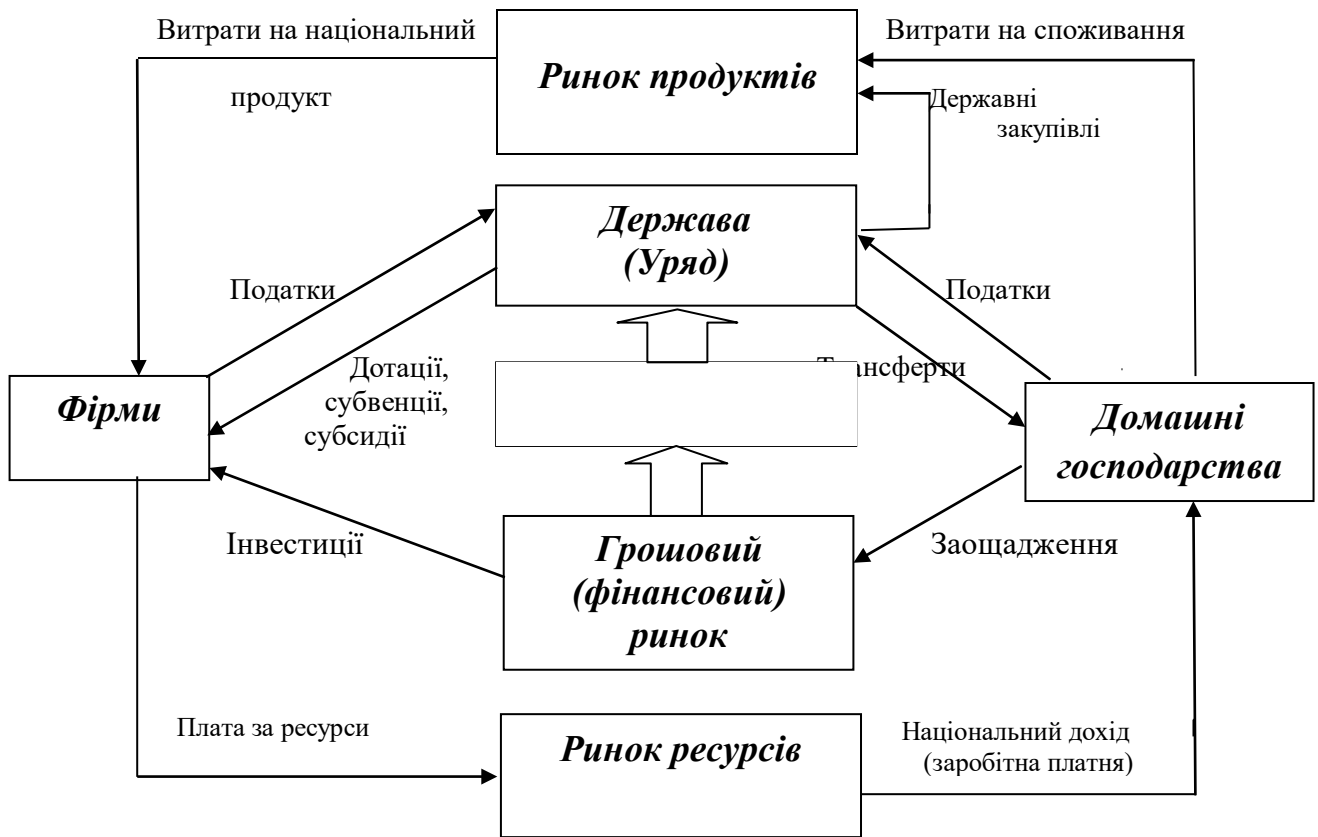

Рис. 2 Модель сукупного грошового обороту на макрорівні

Окремими складовими сферами грошового обороту на макрорівні є:

1) **фінансова сфера**, якій притаманний безповоротний і нееквівалентний характер створення і використання грошових фондів цільового призначення; тому що саме в цій сфері відбувається розподіл та перерозподіл національного доходу в грошовій формі між всіма учасниками виробництва;

2) **грошовий обіг**, для якого характерним є еквівалентний, але безповоротний рух грошей від покупця до продавця; гроші в своєму русі постійно віддаляються від вихідного пункту;

3) **кредитна сфера**, яка характеризується нееквівалентним, але поворотним, платним процесом руху грошей від кредитора до позичальника і навпаки. *Кредит* – це перерозподіл коштів на нееквівалентній основі, що включає в себе повернення цих грошей власнику і плату за користування цими коштами.

Фінанси, грошовий обіг та кредит як складові частини єдиного грошового обороту тісно взаємопов'язані і доповнюють один одного, разом з тим, вони – самостійні явища, зі своїм специфічним змістом і особливим механізмом впливу на економіку.

2. Форми грошового обороту (готівковий та безготівковий)

В процесі фінансово-господарської діяльності суб'єктами грошового обороту щодня здійснюються різноманітні платежі, пов'язані з оплатою товарів

(робіт, послуг), виплатою заробітної плати, перерахуванням до бюджету податків, зборів, інших обов'язкових платежів тощо.

Залежно від форми грошей, у якій відбувається грошовий оборот, він поділяється на:

- готівковий;
- безготівковий.

Грошовий оборот у цих двох формах утворює єдиний грошовий оборот країни.

Рівні розвитку безготівкового та готівкового обороту в різних країнах неоднакові. Вони залежать від ступеня розвитку в них товарно-грошових відносин, банківської справи, цілей і методів регулювання грошового обороту тощо.

У країнах з розвинутою ринковою економікою становить **безготівковий оборот** (приблизно 90 % від загального обсягу грошової маси). Він здійснюється шляхом перерахування грошових сум з рахунку на рахунок, що відкриті в банках, для оплати покупок і погашення боргів без використання грошей у готівковій формі (безготівкові розрахунки).

Між готівковим та безготівковим оборотом існує тісний і взаємний зв'язок: гроші постійно переходять з однієї форми в іншу. Цей процес має бути чітко збалансованим, щоб не призвести до небажаних кризових процесів в економіці. Тому Національним банком України здійснюється регулювання як безготівкового, так і готівкового грошового оборотів, а також контроль за їх взаємодією.

ГОТІВКОВІ РОЗРАХУНКИ – платежі готівкою підприємств (підприємців) та фізичних осіб за реалізовану продукцію (товари, виконані роботи, надані послуги), а також за операціями, які безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) та іншого майна.

Організація готівкових розрахунків регламентується Постановою Національного банку України № 637 від 15 грудня 2004 р. «Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні» із змінами та доповненнями [11].

Рух грошей у формі готівки обслуговують:

- паперові гроші (банкноти та казначейські білети);
- розмінні монети.

2) Україні **ДО ГОТІВКИ (ГОТІВКОВИХ КОШТІВ)** відносяться грошові знаки національної валюти України – банкноти і монети, у тому числі розмінні, обігові та пам'ятні монети, які є дійсними платіжними засобами [11].

Готівковий оборот здійснюється шляхом:

- оплати товарів і послуг;
- виплати заробітної плати, пенсій, стипендій, соціальної допомоги;
- погашення кредитних зобов'язань;
- купівлі цінних паперів;
- виплати дивідендів та страхових відшкодувань тощо.

Таким чином, у сфері готівкового обороту гроші рухаються поза банками, обслуговуючи переважно відносини, пов'язані зі сферою особистого споживання населення.

За обсягом готівкові гроші значно поступаються грошовим коштам, що знаходяться на рахунках (в сучасних умовах у розвинених країнах готівка складає приблизно 10 % усіх грошових засобів, в Україні – близько 30 %).

Касове обслуговування клієнтів (господарюючих суб'єктів та населення) здійснюється комерційними банками. Населення, отримавши гроші у вигляді заробітної плати, пенсій, стипендій або соціальної допомоги, здійснює оплату товарів і послуг готівкою, що забезпечує надходження грошей до каси підприємств, а від них – до каси банків. Цей процес опосередковує зворотне надходження грошової маси до обігу. Частина отриманої населенням готівки повертається до комерційних банків у вигляді депозитних вкладів, повернених кредитів, купівлі іноземної валюти або цінних паперів, оплати комунальних послуг та інших платежів.

Основною перевагою готівкової форми розрахунків є оперативність її здійснення.

Недоліком готівкових розрахунків є встановлення обмежень щодо суми розрахунків між підприємствами (підприємцями) протягом одного дня. Згідно з Положенням Національного банку України «Про затвердження Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні» від 15.12.2004 р. № 637 [11] та Постановою Національного банку України «Про встановлення граничної суми розрахунків готівкою» від 06.06.2013 р. № 210 [13] існують певні законодавчі обмеження готівкових розрахунків між суб'єктами грошового обороту. Граничну суму щоденних готівкових розрахунків встановлено для:

- підприємств (підприємців) між собою у розмірі 10 000 гривень;
- фізичної особи з підприємством (підприємцем) за товари (роботи, послуги) у розмірі 150 000 гривень;
- фізичних осіб між собою за договорами купівлі-продажу, які підлягають нотаріальному посвідченню, у розмірі 150 000 гривень.

Платежі понад встановленого ліміту повинні проводитися лише у безготівковій формі.

ГОТІВКОВУ ВИРУЧКУ – суму фактично одержаних готівкових коштів від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – підприємство повинно здати того самого дня до комерційного банку за вирахуванням **КАСОВОГО ЛІМІТУ**

– певної її частки, яка залишається в касі підприємства.

Касовий ліміт встановлюється комерційним банком на підставі відповідної заяви господарюючого суб'єкта та його потреб у певному обсязі готівкових коштів. Потреба підприємств у готівці залежить від:

- форми діяльності (наприклад, готівка необхідна торговельним підприємствам для розрахунків з покупцями);
- організації їх роботи (зокрема, здійснення передбачених нормативними актами розрахунків готівкою, умов здавання готівки в банк тощо).

Якщо у господарюючого суб'єкта виникає потреба у збільшенні касового ліміту, наприклад у зв'язку зі зміною обсягів касового обороту, змінами в організації діяльності і т. ін., тоді суб'єкт підприємницької діяльності звертається до банку з обґрунтованою заявою щодо необхідності зміни розміру касового ліміту.

За певних обставин касовий ліміт може бути перевищено на законних підставах, наприклад, в ті дні, коли на підприємстві сплачується заробітна плата, то протягом трьох днів касовий ліміт може бути перевищений.

В окремих випадках його може і не бути взагалі. Це найчастіше має місце в організаціях, які займаються закупівлею певних товарів у населення, наприклад, молока, м'яса, лікарських рослин, грибів та ін.

Принципи та методику інкасації готівки, її транспортування та збереження розробляє і затверджує Національний банк України. Ці правила, регламентовані НБУ, є загальнообов'язковими, але в окремих випадках до них передбачено винятки, наприклад, за термінами здачі готівки, або за самої їх форми. Так, підприємства, що знаходяться на значних відстанях від місцезнаходження банку або його філії (наприклад, у сільській місцевості), можуть здавати виторг раз у декілька днів, а якщо необхідно, не безпосередньо до банку, а до пошти.

Поповнення готівки в обігу відбувається за рахунок використання касових резервів комерційних банків. При нестачі цього резерву, комерційний банк може звернутися до Національного банку і в разі обґрунтованості такого звернення НБУ дає дозвіл на поповнення оборотної каси комерційного банку за рахунок резервних фондів (запасів) грошових знаків, які центробанк має у територіальних управліннях в кожній з областей, виконуючи емісійну функцію.

Переважну частину грошового обороту складає безготівковий грошовий оборот, який у розвинених країнах складає від 75 % до 90 % усієї грошової маси. Він функціонує за допомогою здійснення безготівкових розрахунків.

БЕЗГОТІВКОВІ РОЗРАХУНКИ – перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, унесених ними готівкою в касу банку, на рахунки отримувачів коштів [12].

Таким чином, **безготівкові розрахунки** – це система грошових розрахунків, які здійснюються без участі готівки, тобто перерахуванням банком певної суми з рахунків платників на рахунки отримувачів коштів або заліком взаємних вимог

Учасниками безготівкових розрахунків є банки та їх філії, підприємства, фізичні особи та інші клієнти банку, з рахунків яких списуються або на рахунки яких зараховуються кошти.

Під час здійснення розрахунків можуть застосовуватись розрахункові документи як на паперових носіях, так й в електронному вигляді.

Організація безготівкових розрахунків регламентується:

- Законом України «Про обіг векселів в Україні» від 5 квітня 2001 р. № 2374-III із змінами та доповненнями [7];
- Законом України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 05 квітня 2001 р. № 2346-III із змінами та доповненнями [10];
- Постановою Національного банку України «Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті» із змінами та доповненнями від 21 січня 2004 р. № 22 [12];
- іншими нормативно-правовими актами Національного банку України.

Залежно від призначення платежу, безготівкові розрахунки поділяють на дві групи:

- **розрахунки за товарними операціям** – латежі за товарно-матеріальні цінності, надані послуги та виконані роботи, які займають основне місце в загальному обсязі безготівкових розрахунків;

- **розрахунки за нетоварними операціями** – сплата податків та перерахування інших платежів до бюджету, одержання і повернення банківських позик, страхових сум тощо.

Залежно від місця проведення безготівкових розрахунків виділяють:

- **внутрішньодержавні** – між господарюючими суб'єктами, які знаходяться на території однієї країни;

- **міждержавні** розрахунки – між господарюючими суб'єктами, які знаходяться на територіях різних держав.

Безготівкові розрахунки організовані за певною системою, яка включає сукупність принципів, способів і форм розрахунків (рис. 3).

До основних способів безготівкових розрахунків, що характеризують порядок списання коштів із рахунків платників, відносяться:

- 1) перерахування коштів з рахунків платників на рахунки одержувачів;
- 2) надання банком кредиту шляхом прямого перерахування грошей із кредитного рахунку платника на банківський рахунок постачальника;
- 3) зарахування взаємних вимог, за якими взаємні зобов'язання боржників і кредиторів один перед одним погашаються в рівновеликих сумах і лише за різницею здійснюється платіж на загальних підставах. Кожна зі сторін сплачує або одержує лише різницю платіжної суми, яка не покривається зарахуваннями.

Організація безготівкових розрахунків здійснюється на основі таких принципів:

1. Грошові кошти суб'єктів господарської діяльності (як власні, так і залучені) в обов'язковому порядку зберігаються на рахунках в установах банків.

2. Безготівкові розрахунки здійснюються банками на підставі укладеного договору шляхом перерахування коштів із поточних рахунків платників на поточні рахунки одержувачів коштів.

3. Кошти з рахунків клієнтів банки списують лише за дорученнями власників цих рахунків або з розпорядження стягувачів, що мають право на виконання примусового списання (стягнення) коштів з рахунків платників передбачене законом України, а також за рішенням суду та виконавчими приписами нотаріусів.

4. Доручення платників та розпорядження стягувачів про списання коштів з рахунків складаються на відповідних бланках розрахункових документів, форма та порядок оформлення яких визначаються «Інструкцією про безготівкові розрахунки в Україні у національній валюті».

5. Форма, види та порядок оформлення розрахункових документів про списання коштів підприємства обирають самостійно та вказують їх при укладенні договору з банком

6. Доручення підприємств на перерахування коштів приймаються банками до виконання тільки в межах наявних коштів на їх рахунках або за рахунок платіжного кредиту банку.

Рис. 3 Система організації безготівкових розрахунків

7. Розрахунки з постачальниками за товарно-матеріальні цінності та послуги проводяться, як правило, після надання послуг але може бути застосована й попередня оплата.

8. За браком або недостатністю коштів на рахунку платника банк не здійснює обліку заборгованості платника та не веде реєстру розрахункових та виконавчих документів, не сплачених в строк.

9. Розрахункові документи на списання або примусове списання (стягнення) коштів з рахунка клієнта, які не виконуються з вини банку за браком або недостатністю коштів на кореспондентському рахунку банку, приймаються банком та обліковуються на позабалансовому рахунку № 9804 «Розрахункові документи, що не сплачені в строк з вини банку, та ті, за якими стягнення зупинено».

10. Банк не несе відповідальності за достовірність змісту розрахункового документа, оформленого його клієнтом, і за повноту та своєчасність оплати ним податків, зборів та обов'язкових платежів.

11. Взаємні претензії за розрахунками між платником та одержувачем коштів розглядаються сторонами в претензійно-позовному порядку без участі банку.

Розрахунки здійснюються у таких формах:

- переказ коштів з рахунку платника на рахунок одержувача коштів;
- інкасо;
- акредитивна форма;
- розрахунки з використанням чеків;
- розрахунки з використанням векселів.

Форма безготівкових розрахунків визначається платіжним інструментом, за допомогою якого здійснюються розрахунки. **ПЛАТІЖНІ ІНСТРУМЕНТИ** – засіб певної форми на паперовому, електронному чи іншому виді носія інформації, використання якого ініціює переказ коштів з відповідного рахунку платника.

Безготівкові розрахунки здійснюються за допомогою **платіжних інструментів** у формі:

- меморіального ордера (внутрішньобанківські перерахування);
- платіжного доручення;
- платіжної вимоги;
- платіжної вимоги-доручення;
- розрахункового чека;
- акредитива;
- інкасового доручення (розпорядження);
- векселя;
- електронних платіжних засобів, зокрема платіжних карток.

Клієнти банків для здійснення розрахунків самостійно обирають передбачені платіжні інструменти (за винятком меморіального ордера) і зазначають їх під час укладення договорів.

МЕМОРІАЛЬНИЙ ОРДЕР – розрахунковий документ, який складається за ініціативою банку для оформлення операцій щодо списання коштів з рахунку платника і внутрішньобанківських операцій.

Найбільш поширеною формою організації безготівкових розрахунків є платіжне доручення.

ПЛАТІЖНЕ ДОРУЧЕННЯ – розрахунковий документ, що містить письмове доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку зазначеної суми коштів та її перерахування на рахунок отримувача

За допомогою платіжних доручень здійснюються розрахунки за:

1) товарними операціями:

- за фактично відвантажену продукцію;
- за виконані роботи;
- за надані послуги;
- у порядку попередньої оплати;

2) нетоварними платежами:

- для завершення розрахунків за актами звірки взаємної заборгованості та для перерахування сум, які належать фізичним особам;
- для оплати податків і зборів;
- інші випадки.

Розрахунки платіжними дорученнями передбачають поетапне виконання таких операцій:

- 1) укладання контракту між постачальником товару, робіт або послуг (отримувачем платежу) та покупцем (платником);
- 2) відвантаження товарів, виконання робіт, надання послуг покупцю;
- 3) передача платіжного доручення банку платника (покупця) для списання суми платежу з рахунка платника;
- 4) банк платника (покупця) готує та передає платнику (покупцю) витяг з його розрахункового рахунка про списання коштів;
- 5) банк платника (покупця) пересилає до банку отримувача платежу платіжне доручення про зарахування коштів на розрахунковий рахунок отримувача (постачальника товару, робіт або послуг);
- 6) банк отримувача (постачальника товару, робіт або послуг) готує витяг з розрахункового рахунка про зарахування платежу та передає його постачальнику товару, робіт або послуг (отримувачу платежу).

Перевагами розрахунків платіжними дорученнями є зручність, універсальний характер і проста схема документообігу, забезпечення швидкого здійснення платежу, але вони мають і **недоліки** – не гарантують платіж постачальнику, а також у разі попередньої оплати товарних операцій не дають повної гарантії платнику, що продукція, послуги, роботи будуть поставлені/надані своєчасно і належної якості. Для одержувача коштів недоліком є затримання виписки платником платіжного доручення через відсутність коштів на його поточному рахунку.

ПЛАТІЖНА ВИМОГА – розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача або в разі договірної списання отримувача до банку, що обслуговує платника, здійснити **без погодження з платником** переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок отримувача [12].

Таким чином, **платіжна вимога** – це розрахунковий документ, за яким кошти списуються з рахунку без згоди його власника.

За допомогою платіжної вимоги здійснюється примусове списання коштів на підставі рішення суду.

Ініціаторами примусового списання коштів є стягувачі на підставі виконавчих документів, виданих судами.

Розрахунки платіжними вимогами здійснюються за такою схемою:

- 1) стягувач або отримувач коштів виписує і здає в установу банку, що його обслуговує, платіжну вимогу до платника і реєстр платіжних вимог;
- 2) банк отримувача пересилає платіжну вимогу і реєстр банку платника;
- 3) банк платника видає платникові платіжну вимогу і повідомляє про необхідність здійснення платіжу;
- 4) на основі перевіреної платіжної вимоги установа банку списує зазначену суму з рахунку платника;
- 5) з банку платника надходять документи про перерахування коштів у банк отримувача;

б) банк отримувача зараховує зазначену суму на рахунок отримувача коштів.

Виконавчий документ, на підставі якого оформлено платіжну вимогу, банку не подається.

Платіжну вимогу стягувач подає до банку, що його обслуговує, разом із двома примірниками реєстру платіжних вимог, реквізити якого заповнюються згідно з вимогами.

Платіжні вимоги на примусове списання коштів з рахунків платників /інкасові доручення (розпорядження) банки приймають незалежно від наявності на них достатнього залишку коштів та виконують їх у межах залишку коштів.

Якщо на час примусового списання коштів на рахунку платника немає коштів або їх недостатньо, то банк виконує ці платіжні вимоги частково з урахуванням сум, що надійдуть на рахунок платника протягом операційного часу (поточні надходження).

У разі відмови виконати платіжну вимогу, оформлену стягувачем або отримувачем (якщо мова йде про договірне списання коштів), банк у день її надходження має:

- зробити на її зворотному боці напис про причину повернення документа без виконання (з обов'язковим посиланням на статтю закону України, відповідно до якої платіжна вимога не може бути виконана, та/або главу/пункт нормативно-правового акта Національного банку, який порушено);

- зазначити дату повернення (це засвідчується підписами відповідального виконавця і працівника, на якого покладено функції контролера, та відбитком штампа банку);

- не пізніше наступного робочого дня надіслати цю платіжну вимогу до органу Державної казначейської служби України або до банку, від якого вона надійшла.

На вимогу клієнта банк надає довідку про виконання (часткове виконання) платіжної вимоги, що підписується уповноваженою(ими) особою(ами), або примірник підписаної нею(ними) платіжної вимоги, на підставі якої здійснено оплату.

ПЛАТІЖНА ВИМОГА-ДОРУЧЕННЯ – розрахунковий документ, який складається з двох частин:

- верхньої – вимоги отримувача безпосередньо до платника про сплату визначеної суми коштів;

- нижньої – доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку визначеної ним суми коштів та перерахування її на рахунок отримувача [12].

Тобто, **платіжна вимога-доручення** – це комбінований розрахунковий документ, який фактично об'єднує два документи: платіжну вимогу та платіжне доручення.

Верхню частину документа – «платіжну вимогу» заповнює отримувач після виконання своїх зобов'язань перед замовником. Це вимога постачальника щодо оплати вартості наданих замовникові послуг, виконаних робіт або поставлених товарів. **Виписана вимога пересилається платникові, минаючи банк**, разом із відвантажувальними транспортними документами. А нижню частину – «доручення» заповнює платник при згоді на оплату.

Банк повідомляє платника про надходження платіжної вимоги на примусове списання коштів з його рахунку не пізніше наступного робочого дня, якщо у договорі банківського рахунку передбачене таке повідомлення.

Розрахунки платіжними вимогами-дорученнями включають такі операції:

- 1) укладення угоди між постачальником товару, робіт або послуг (отримувачем платежу) і покупцем (платником) з встановленням форми розрахунку за допомогою платіжної вимоги-доручення;
- 2) відвантаження товару покупцеві (замовнику), виконання робіт або надання послуг;
- 3) відправлення постачальником на адресу покупця документів про відвантаження товарів, виконання робіт або надання послуг із заповненим постачальником вимогою-дорученням;
- 4) дооформлення покупцем (платником) вимоги-доручення і передача його до свого банку на оплату;
- 5) витяг з розрахункового рахунку, який надається банком платнику про здійснення платежу на адресу постачальника;
- 6) передача банку постачальника документів про право зарахування платежу на розрахунковий рахунок постачальника;
- 7) витяг з розрахункового рахунку про зарахування платежу на рахунок отримувача платежу (постачальника товару, робіт або послуг).

Сума, яку платник погоджується сплатити отримувачу та зазначає в нижній частині вимоги-доручення, не може перевищувати суму, яку вимагає до сплати отримувач і яка зазначена у верхній частині вимоги-доручення.

Платіжна вимога-доручення повертається без виконання, якщо сума, що зазначена платником, перевищує суму, що є на його рахунку.

Банк платника приймає вимогу-доручення від платника протягом 20 календарних днів з дати оформлення її отримувачем.

Причини неоплати платником вимоги-доручення з'ясовуються безпосередньо між платником та отримувачем коштів без втручання банку.

Перевагами застосування платіжної вимоги-доручення є універсальний характер платежів, підвищення відповідальності суб'єктів розрахункових відносин за організацію розрахунків у зв'язку з тим, що оформлення документів здійснює отримувач платежу – постачальник, а також здійснення платежів за згодою платника після попередньої перевірки розрахункових і товарно-транспортних документів постачальника.

Недоліками – відсутність гарантій платежу.

ЧЕК – грошовий документ встановленого зразка, що містить беззаперечне письмове розпорядження власника рахунку (клієнта) банкові, який його обслуговує, про виплату зазначеної в ньому суми пред'явникові чека (чекодержателю) або іншій вказаній у ньому особі.

Для безготівкових розрахунків використовуються розрахункові чеки за допомогою яких здійснюється перерахування коштів з рахунку чекодавця на рахунок отримувача і не підлягають сплаті готівкою.

РОЗРАХУНКОВИЙ ЧЕК – розрахунковий документ, що містить нічим не обумовлене письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) банку-емітенту, у якому відкрито його рахунок, про сплату чекодержателю зазначеної в чеку суми коштів.

У чекових розрахунках приймають участь:

Чекодавець – юридична або фізична особа, яка здійснює платіж за допомогою чека та підписує його.

Чекодержатель – особа, яка є одержувачем коштів за чеком. **Банк-емітент** – банк, що видає розрахунковий чек (чекову книжку) підприємству або фізичній особі.

В Україні згідно положення про безготівкові розрахунки, чеки використовуються в розрахунках:

- між юридичними особами;
- між фізичною і юридичною особою.

Розрахунки чеками між фізичними особами заборонені.

Чеки виготовляються на спеціальному папері на замовлення банку Банкотно-монетним двором НБУ або іншим спеціалізованим підприємством та брошуруються у розрахункові чекові книжки по 10, 20, 25 аркушів.

Чеки та чекові книжки є бланками суворого обліку.

Для гарантованої оплати чеків чекодавець бронює кошти на окремому рахунку у банку-емітенті. Фізична особа може вносити суму готівкою.

Чекову книжку банк-емітент видає на суму, що не перевищує залишок коштів на рахунку чекодавця.

Строк дії чекової книжки – 1 рік, а чека, що видається фізичній особі для одноразового розрахунку, – 3 місяці з дати їх видачі. День оформлення чекової книжки або чека не враховується. Чеки, виписані після зазначеного строку, вважаються недійсними і до оплати не приймаються.

Чек пред'являється до оплати в банк чекодержателя протягом 10 календарних днів (день виписки чека не враховується).

Забороняється передавання власником чека або чекової книжки будь-якій іншій юридичній або фізичній особі, а також підписання незаповнених бланків чека і проставляння на них відбитка печатки юридичними особами.

За бажанням фізичної особи чек може виписуватися на ім'я іншої особи, яка стає його власником. ***Видача чеків на пред'явника не проводиться.***

Підприємствам не дозволяється здійснювати обмін чека на готівку або отримувати готівкою здачу із суми чека. В той час як фізичні особи можуть обмінювати чек на готівку або отримувати здачу із суми чека готівкою (але не більше ніж 20 % від суми цього чека).

Власник повертає до банку-емітента невикористаний чек разом з платіжним дорученням на перерахування коштів, що заброньовані, для зарахування суми на свій поточний рахунок або обміну його на готівку.

Чекодержатель здає в банк чеки разом з:

- ***трьома примірниками реєстру розрахункових чеків*** – якщо рахунки чекодавця і чекодержателя відкриті в одному банку,
- ***чотирма примірниками*** – якщо рахунки чекодавця і чекодержателя відкриті у різних банках.

Банк-емітент може відмовитися від оплати чека, якщо:

- чек або реєстр чеків заповнено з порушенням вимог або є виправлення;
- замість підпису стоїть факсиміле;
- чек виписаний чекодавцем на суму, більшу, ніж була заброньована.

Одночасно банк-емітент повідомляє електронною поштою банк

чекодержателя про причини неоплати чека. Банк чекодержателя, отримавши чек і повідомлення про причини його неоплати, повертає чек чекодержателю із зазначенням причин його неоплати.

Невикористані чеки після закінчення строку дії чекової книжки або використання ліміту підлягають поверненню до банку-емітента, який їх погашає. За бажанням клієнта банк може продовжити строк дії чекової книжки або клієнт може поповнити її ліміт у разі його використання.

Переваги чекової форми розрахунків:

- постачальник має гарантію оплати, оскільки покупець заздалегідь депонує кошти на окремому рахунку;
- покупець має право й змогу попередньо перевірити якість товару, виконаних робіт чи наданих послуг, оскільки чек виписується та передається в момент здійснення товарної операції;
- поставка товару (виконання робіт, надання послуг) і момент платежу максимально наближені в часі;
- відносна швидкість розрахунків і надходження коштів на рахунок постачальника, що сприяє зменшенню дебіторської заборгованості;
- цю форму розрахунків можуть використовувати як юридичні, так і фізичні особи.

Недоліки чекової форми розрахунків:

- для платника (чекодавця): вилучення коштів з обігу у зв'язку з необхідністю їх депонування;
- для постачальника: не дивлячись на депонування коштів, дана форма розрахунків не є гарантованою через можливу відсутність потрібної суми коштів на рахунку чекодавця, неможливість розрахунків чеками при великих сумах платежів, можливість і простота підробок.

АКРЕДИТИВ (від лат. *accredo* – довіряю) – форма розрахунків, при якій банк-емітент за дорученням свого клієнта (емітента акредитива) або від свого імені зобов'язаний:

- 1) виконати платіж третій особі (бенефіціару) за поставлені товари, виконані роботи або надані послуги;
- 2) надати повноваження іншому (виконуючому) банку здійснити цей платіж при дотриманні строків та умов акредитива.

Тобто, акредитивом називають платіжний документ, за яким один банк дає розпорядження іншому банку оплатити товарно-транспортні документи на відвантажений товар за рахунок спеціально депонованих коштів чи виплатити пред'явникові акредитиву зазначену суму грошей.

Акредитиви поділяються на:

- грошові (циркулярні);
- товарні (документарні).

Грошовий акредитив – іменний грошовий документ, в якому зазначено розпорядження банку про виплату власнику вказаної суми повністю або частинами.

При міжнародних розрахунках грошові акредитиви сплачуються або в зазначеній у них валюті, або у валюті країни, де акредитиви пред'являються за курсом на день платежу.

Документарний акредитив – документ, в якому імпортер дає доручення банку, який його обслуговує, здійснити оплату документів третій особі.

Документарні акредитиви переважно використовуються у зовнішньоторговельних операціях.

В акредитивній формі розрахунків беруть участь такі суб'єкти:

Заявник акредитива – (імпортер, покупець, платник, аплікант, емітент, наказодавець) особа, за дорученням якої банк-емітент відкриває акредитив.

Бенефіціар – (експортер, продавець) особа, на користь якої відкритий акредитив.

Банк-емітент – банк платника, що відкриває акредитив за дорученням свого клієнта.

Виконуючий банк – банк бенефіціара або інший банк, що за дорученням банку-емітента виконує акредитив.

Авізуючий банк – банк, який у відповідь на звернення банку-емітента авізує (повідомляє) умови акредитива бенефіціару без зобов'язань виконати платіж, або акцептувати чи неогоціювати переказний вексель (тратту), виписаний відповідно до умов акредитива.

Підтверджуючий банк – банк, уповноважений банком-емітентом, або до якого звернувся банк-емітент з проханням додати своє підтвердження стосовно зобов'язання такого банку здійснити платіж, акцептувати або неогоціювати тратти проти документів, які за зовнішніми ознаками відповідають умовам акредитива, та якому банк-емітент зобов'язується надати відшкодування. Підтверджуючий банк приймає на себе та несе такі ж зобов'язання як і банк-емітент.

Залежно від характеру акредитивної операції, дорученої банком-емітентом виконуючому банку, він може виступати авізуючим або банком-платником.

АВІЗО – офіційне письмове повідомлення про відкриття акредитива.

У заяві до банку для відкриття акредитива платник повинен вказати:

- 1) вид акредитива та його суму;
- 2) строк дії акредитива;
- 3) номери розрахункових рахунків платника і банку;
- 4) документи, за якими здійснюються виплати по акредитиву;
- 5) строк подання документів.

Банк-емітент може відкривати такі **види акредитивів**:

1. За наявністю покриття депонованими грошовими коштами:

Покритий акредитив – акредитив, за яким для здійснення платежів, гроші платника попередньо бронюються в повній сумі на окремому рахунку в банку-емітенті або у виконуючому банку.

Відкриття такого акредитива обтяжливо для платника, оскільки відволікає кошти з його поточного обороту. Але він вигідний банку, у якому він відкритий і постачальнику.

Непокритий (гарантований) акредитив – акредитив, оплату за яким у випадку тимчасової відсутності грошей на рахунку платника гарантує банк-емітент за рахунок банківського кредиту.

Банки зазвичай відкривають такі акредитиви тільки надійним, так званим першокласним позичальникам.

Слід враховувати, що і гарантія і кредит надаються банком на платній основі.

2. За ступенем гарантованості оплати:

Відкличний акредитив може бути змінений або анульований банком-емітентом без попереднього узгодження з бенефіціаром (наприклад, у випадку недотримання умов договору про поставку або дострокової відмови банку-емітента від подальшого гарантування платежів за акредитивом). Але при цьому треба отримати підтвердження виконуючого банку про те, що до часу зміни умов або анулювання акредитива бенефіціаром не були представлені документи до оплати з акредитива. Якщо так, то, незалежно від повідомлення про зміну умов або анулювання акредитива, вони підлягають оплаті.

Всі розпорядження про зміну умов або про анулювання відкличного акредитива замовник може надавати бенефіціару тільки через банк-емітент, який повідомляє виконуючий банк, а останній – бенефіціара. Виконуючий банк не має права приймати розпорядження безпосередньо від замовника акредитива.

Безвідкличний акредитив може бути змінений або анульований тільки у випадку згоди бенефіціара, на користь якого його було відкрито.

Поки бенефіціар не дасть своєї письмової згоди, діють початкові умови (згода на часткові зміни не допускається).

Бенефіціар може достроково відмовитися від використання акредитива, якщо таке передбачено його умовами. Зі своїми пропозиціями про зміну умов акредитива бенефіціар може звернутися до заявника акредитива й у випадку його згоди заявник вносить зміни в акредитив через банк-емітент, що направляє необхідне повідомлення до виконуючого банку.

3. За можливістю переказу іншим бенефіціарам:

Переказний (трансферабельний) – акредитив, який може бути переданий для будь-яких розрахунків іншій особі (іншому власнику).

Непереказний – акредитив, який не може бути переданий іншій особі або іншому власнику.

4. За способом авізування (повідомлення бенефіціара про відкриття акредитиву):

Прямо авізовані акредитиви банк-емітент направляє безпосередньо бенефіціару без втручання іншого банку. Такі акредитиви дуже часто підробляються. Експортер, який бажає захистити себе, повинен вимагати авізований акредитив або підтверджений банком у його власній країні.

Авізований акредитив – це акредитив, за яким банк-емітент звертається з дорученням до іншого банку (авізуючого), щоб сповістити бенефіціара про відкриття акредитиву без будь-якого зобов'язання як із боку авізуючого банку, так і з боку банку-емітента.

5. За валютою платежу:

- у національній валюті бенефіціара;
- у національній валюті імпортера;
- у третій валюті.

Якщо за акредитивом платіж передбачено в іншій валюті, ніж валюта, в якій відкрито акредитив, у його умовах повинен чітко зазначатися курс перерахунку з валюти акредитива у валюту платежу, який необхідно використовувати при здійсненні виплат з акредитива.

6. За способом виконання:

Платіж за пред'явленням здійснюється, як правило, авізуючим або підтверджуючим банком при наданні відповідних фінансових та комерційних документів. Такий спосіб виконання акредитиву дає змогу отримати платіж одразу після надання відповідних документів до банку-платника.

Акредитиви, які виконуються шляхом акцепту означає, що кошти бенефіціару перераховуються тільки після того, як уповноважений покупець (зазвичай це особа, яка приймає товар, роботи або послуги) у виконуючому банку на документах, які за умовами акредитива повинні бути акцептовані, робить такий напис:

*Акцептований за рахунок акредитива
від «___» _____ 20__ р. №___
уповноваженим _____
(назва заявника акредитива)*

Підпис і дата

При акцептуванні акредитива також надається вексель. Незалежно від того, на кого виставлено вексель, банк-емітент, а за необхідності – підтверджуючий банк зобов'язуються акцептувати та здійснити платіж у зазначений строк.

Акредитиви, які виконуються шляхом платежу з відстрочкою. Вибір між відстроченим платежем та акцептом обумовлюється головним чином звичаями та законодавством країни-експортера. Наказодавець, тобто особа, за дорученням якої в банку-емітенті відкривається акредитив, може уникнути оплати мита та митних зборів на цінні папери в ряді країн, якщо обере відстрочений платіж замість акцепту. При цьому способі виконання платежу банк-емітент та підтверджуючий банк (якщо акредитив підтверджений) зобов'язаний здійснити платіж у визначений термін.

Акредитиви, які виконуються шляхом негоціації.

НЕГОЦІАЦІЯ – купівля та/або врахування негоціюючим банком переказних векселів (тратт) та/або документів, що становлять належне представлення, передбачених умовами акредитива, шляхом надання авансу або згоди надати аванс бенефіціару не пізніше банківського дня, у який негоціюючий банк отримує відшкодування

7. Залежно від виду зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарської діяльності:

Акредитиви на імпорт – використовуються для розрахунків за імпортовані іноземними фірмами товари та надані послуг і відкриваються українськими банками за дорученням українських фірм-імпортерів.

Акредитиви на експорт – використовуються для розрахунків за експортовані інофірмами товари та надані послуги і відкриваються іноземними банками за дорученням іноземних фірм імпортерів.

8. Спеціальні форми акредитивів.

Компенсаційний акредитив передбачає використання двох акредитивів. Перший акредитив (основний) за дорученням іноземного покупця виставляється

банком покупця, де посередник виступає у ролі бенефіціара. Другий акредитив за дорученням посередника виставляється банком посередника, де справжній постачальник товарів виступає у ролі бенефіціара.

Зустрічний акредитив схожий з компенсаційним за винятком того, що при зустрічному акредитиві банк-емітент для другого акредитива не приймає перший (основний) акредитив як «забезпечення». Замість цього банк отримує інструкції дебетувати рахунок експортера (посередника) за всіма платежами, які здійснюються за другим акредитивом. Перший (основний) акредитив використовується як потенційне джерело надходження грошових коштів на рахунок експортера (посередника).

Резервний акредитив («стенд-бай»), який інколи ще називають чистим, за своєю суттю більше тяжіє до банківської гарантії. Резервний акредитив може використовуватися:

- як документарний акредитив;
- для додаткового забезпечення платежів на користь експортера (наприклад, при розрахунках у формі інкасо або банківського переказу);
- як аналог авансової гарантії або гарантії виконання може виступати у вигляді забезпечення повернення раніше виплаченого імпортером (замовником) авансу або виплати неустойок та штрафів на користь імпортера при неналежному виконанні експортером контракту;

Таким чином, резервний акредитив (як і банківську гарантію), на відміну від документарного акредитива можна віднести до непрямого забезпечення платежу. Такий акредитив може бути реалізовано лише у тому випадку, якщо наказодавець резервного акредитиву не виконає свої зобов'язання.

Акредитив з «червоним застереженням» – дозволяє експортеру отримати частину коштів по акредитиву в якості авансового платежу до подання всіх товаророзпорядчих документів, який частіш за все призначений для того, щоб фінансувати виробництво товару, що поставляється по акредитиву, а також, іноді, для закупівлі та оплати призначеного для експорту товару (перед відвантаженням його покупцеві).

Револьверний (поновлюваний) акредитив застосовується коли покупець віддає розпорядження поставляти замовлений товар частинами через відповідні проміжки часу (договір про поставки партіями). Оплата за відвантажені товари проводиться почергово за фактом відвантаження, тобто оплачується лише певна частина партії реально відвантаженого товару від загальної суми поставок, передбачених контрактом.

Розрахунки з використанням акредитива включають такі дії:

1. покупець доручає обслуговуючому його банку відкрити акредитив;
2. банк покупця повідомляє покупця про відкриття акредитива;
3. банк покупця повідомляє банк постачальника про відкриття акредитива постачальникові на певну суму;
4. банк постачальника повідомляє постачальника про відкриття акредитива;
5. відвантаження товару;
6. покупець повідомляє банк про виконання умов акредитива;
7. банк покупця перераховує постачальнику суму коштів з акредитива;
8. банк постачальника повідомляє про це свого клієнта.

У виконуючому банку за дорученням банку-емітента **акредитиви можуть виконуватися за рахунок:**

а) депонування коштів, тобто, списання грошей з рахунку «Акредитиви», відкритого у виконуючому банку;

б) надання виконуючому банку права списання коштів з кореспондентського рахунку банку-емітента, відкритого при встановленні кореспондентських відносин між банками (гарантовані акредитиви).

Відносини між банком-емітентом і виконуючим банком регулюються кореспондентськими договорами, у яких передбачається розмір комісійних за авізо та інші видатки, пов'язані з відкриттям і виконанням акредитива.

Кожний акредитив призначений для розрахунків тільки з одним бенефіціаром і не може бути переадресований іншим особам.

Після перевірки виконання всіх умов акредитива банк-емітент відшкодовує виконуючому банку видатки, пов'язані з виконанням акредитива відповідно до умов, передбачених міжбанківською угодою.

Термін дії акредитива в банку-емітенті встановлюється покупцем у межах 15 днів з дати відкриття. Керівник установи банку-емітента має право за поданням заявника акредитива продовжити термін дії акредитива на 10 днів, якщо це обумовлено зміною умов поставки відвантаження продукції. Банк-емітент у свою чергу сповіщає про це виконуючий банк, а останній – бенефіціара.

Акредитив може закриватися з ініціативи заявника або банку-емітента, а також. У цьому випадку акредитив, депонований у банку бенефіціара, закриваються на підставі повідомлення, отриманого від банку-емітента.

Закриття акредитива в банку постачальника здійснюється у зв'язку з:

- розірванням договору між заявником акредитива та бенефіціаром
- відмовою постачальника від подальшого використання акредитива до закінчення терміну його чинності;
- після закінчення терміну чинності акредитива;
- заявою покупця про відкликання акредитива повністю або частково.

Акредитив закривається в день отримання повідомлення від банку-емітента.

Невикористана сума акредитива повертається банку платника для зарахування на рахунок, з якого депонувалися кошти.

Переваги акредитивної форми:

надійна, відносно проста і приваблива форма розрахунків, оскільки гарантує оплату постачальнику (одержувачу коштів) і дає впевненість, що відвантажений товар буде оплачено своєчасно;

для постачальників (отримувачів коштів) акредитивна форма розрахунків надійна, відносно проста і приваблива, оскільки гарантує оплату.

Недоліки акредитивної форми оплати:

- розрахунки з використанням акредитива не вигідні для покупця, оскільки у разі відкриття будь-якого з видів акредитивів (крім гарантованого) кошти на певний час вилучаються з господарського обороту і «заморожуються» на окремому рахунку в банку, що погіршує фінансовий стан підприємства-покупця. Крім того, іноді йому доводиться сплачувати банку проценти за користування кредитом на виставляння акредитива або комісійні за відкриття кредитної лінії;

- у разі затримки з відкриттям акредитива постачальник не відвантажує товар, що також негативно позначається на його фінансовому стані;
- невиконання акредитива через формальну неточність у документах або різночитаннях з боку банків;
- можливість шахрайства на будь-якому етапі.

ІНКАСУВАННЯ (ІНКАСО) – здійснення банком за дорученням клієнта операцій з розрахунковими та супровідними документами з метою одержання платежу або передавання розрахункових та/чи супровідних документів проти платежу, або передавання розрахункових та/чи супровідних документів на інших умовах [12].

Інкасування здійснюється за допомогою інкасового доручення (розпорядження), яке оформляється, не менше ніж у 3-х примірниках.

ІНКАСОВЕ ДОРУЧЕННЯ (розпорядження) – розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача (органу державної податкової служби) до банку, що обслуговує платника, здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок отримувача [12].

Таким чином, інкасові доручення (розпорядження) застосовуються у випадках стягнення в безспірному порядку сум фінансових санкцій, недоїмки в бюджет з податків, штрафів, які нараховані державними податковими органами.

Інкасо може бути чистим і документарним.

Чисте інкасо – це інкасо фінансових документів (векселів, чеків та інших документів, які використовуються для одержання платежів), коли вони не супроводжуються комерційними документами. Іншими словами – це стягування платежу за фінансовими документами.

Документарне інкасо – це інкасо фінансових документів, які супроводжуються комерційними документами (рахунками, транспортними накладними, страховими документами), або інкасо тільки комерційних документів.

Стягувач (орган державної податкової служби) ініціює стягнення коштів з рахунків платників податків/суб'єктів господарювання, на підставі рішення суду, у випадках:

- простроченої заборгованості суб'єкта господарювання перед державою чи територіальною громадою міста;
- за кредитом (позикою), залученим державою чи територіальною громадою міста або під державну (місцеву) гарантію;
- за кредитом з бюджету (включаючи плату за користування такими кредитами (позиками) та пеню.

За необґрунтованість стягнення коштів стягувач несе відповідальність згідно із законом.

Банк, що обслуговує стягувана, приймає інкасові доручення (розпорядження) протягом 10 календарних днів з дати їх складання, а банк платника – протягом 30 календарних днів з дати їх складання.

Інкасове доручення (розпорядження) може бути відкликane *лише в повній сумі* стягувачем у будь-який час *до списання коштів з рахунку платника* шляхом подання листа про відкликання до банку, що обслуговує платника. В практиці міжнародних розрахунків частіше використовують документарне інкасо.

Інкасо як форма розрахунків за зовнішньоторговельною угодою полягає в тому, що експортер (продавець) доручає своєму банку отримати на основі розрахункових документів певну суму валютних коштів, що йому належать, від імпортера (покупця) при передачі останньому відповідних товарних документів за відвантажені товари чи надані послуги з подальшим зарахуванням цих коштів на рахунок клієнта-експортера.

Для зменшення ризику несплати при інкасовій формі розрахунків експортер повинен наполягати на наданні покупцем гарантії платежу, яку окремо видає банк. Гарантія в цьому разі повинна бути надана на термін, що перевищує термін сплати документів, і на суму, яка відповідає сумі наданих на інкасо документів.

Розрахунки при інкасо мають такий порядок:

1) після відвантаження товару, експортер (довіритель) оформлює документи і передає їх у свій банк, доручаючи останньому проведення інкасової операції;

2) банк експортера (банк-ремітент) пересилає документи в банк імпортера (інкасуючий банк);

3) інкасуючий банк передає документи імпортеру, одночасно отримуючи від нього суму чи право на суму (якщо платежі здійснюються на умовах кредиту, банк забирає термінову тратту);

4) інкасуючий банк зараховує на кореспондентський рахунок банка-ремітента суму платежу і повідомляє його про це;

5) банк-ремітент розраховується з експортером.

Банки, які беруть участь у розрахунках за документарними інкасо, виконують посередницькі функції і, на відміну від операцій з акредитивами, не несуть відповідальності за платежі та акцепт документів. Тому інкасо являє собою тільки інкасування паперів і не гарантує оплату коштів банком експортеру за відвантажений товар чи надані послуги.

Інкасова форма розрахунків, крім примусового стягнення, в Україні майже не використовується, оскільки вимагає надійної репутації та довіри до своїх партнерів. Ця форма менш гарантована, ніж акредитивна, і тому застосовується між учасниками угод, які давно співпрацюють на міжнародному ринку.

Переваги застосування інкасової форми розрахунку:

Для експортера:

– досить недорога форма і тому застосовується для виконання угод на незначні суми. Для малого бізнесу це є доцільним;

– зручність у тому, що спочатку надходить оплата, а тоді передаються документи.

Для імпортера:

– можливість нездійснення платіжу, якщо виникнуть сумніви щодо виконання умов договору;

– за домовленості із продавцем можна сплатити за товар пізніше, ніж обумовлювалося в договорі.

Недоліки застосування інкасової форми розрахунку:

Для експортера:

– виникнення ризиків щодо неоплати за поставлені товари;

– великий розрив часу між поставкою товару і отриманням оплати уповільнює оборотність коштів на підприємстві.

Для імпортера:

– затримка в отриманні документів на товар до проведення повної оплати за нього;

– виникнення судової тяганини у випадку несплати за товар.

ВЕКСЕЛЬ – це вид цінних паперів, що являє собою безумовне письмове боргове зобов'язання юридичної або фізичної особи встановленої законом форми сплатити після настання терміну власникові векселя певну суму грошей, що в ньому вказана.

Векселі класифікуються за різними ознаками:

1) за емітентом (векседавцем):

- казначейські;
- приватні.

Казначейські векселі випускаються для покриття видатків державного бюджету Головним управлінням Державної казначейської служби України, яке являється як векседавцем, так і платником за ними. Такі векселі можуть бути використані:

- а) для здійснення розрахунків;
- б) для зарахування сплати податків до державного бюджету;
- в) як застава для забезпечення інших платежів та кредитів.

Вони видаються на пред'явника зі строком платежу не більше 1 року.

Приватні векселі емітуються підприємствами або комерційними банками. Спеціального забезпечення ці папери не мають. Гарантією їхньої надійності виступає репутація векседавця на ринку цінних паперів, його рейтинг та стабільність фінансового стану.

2) за суб'єктом, що здійснює оплату векселя, розрізняють два основні види векселів :

- простий (соло-вексель);
- переказний (тратта).

Простий та переказний векселі відрізняються один від одного лише кількістю учасників. У простому векселі їх два – векседавець та власник векселя (векселедержатель), а у переказному їх три – окрім векседавця (трасанта) та власника переказного векселя (ремітента), тобто одержувача грошей за векселем, з'являється ще третя особа – платник (боржник) по векселю (трасат).

Простий вексель – письмове безумовне зобов'язання боржника (векседавця) сплатити своєму кредитору вказану суму у точно встановлений час у майбутньому або в час, визначений власником векселя.

Тобто, оформляючи простий вексель, векседавець стає на певний строк боржником особи, вказаної у векселі в якості одержувача грошей (власника векселя).

Переказний вексель (тратта) – вексель, який містить письмовий наказ однієї особи (кредитора, тобто трасанта) іншій особі – трасату, тобто боржнику векседавця – сплатити у встановлений строк визначену у векселі суму третій особі (ремітенту).

Оскільки переказний вексель (тратту) виписує і підписує кредитор (трасант), то цей вексель повинен бути акцептований платником (трасатом, тобто боржником).

АКЦЕПТ ПЛАТНИКА – письмова згода на оплату векселя. Якщо згода отримана, то на лицьовій стороні векселя робиться надпис «*Акцептований*» і ставиться підпис.

3) за видами контрактів (угод), які вони обслуговують:

- фінансові;
- товарні (комерційні).

Фінансовий вексель має в своїй основі депозитну природу. Якщо класичний вексель видається за умови проведення реальної товарної угоди, то фінансовий в основному використовується для мобілізації грошових ресурсів.

Товарний (комерційний) вексель використовується для кредитування торговельних операцій. Він визначає умови погашення векселедавцем-боржником зобов'язань (боргів) перед постачальником-кредитором за поставлену продукцію, надані послуги, виконані роботи.

4) за наявністю забезпечення (застави):

- забезпечений;
- незабезпечений;
- бронзовий.

Забезпечений вексель – це вексель, гарантований заставою, яка надається кредиторіві, доки борг не буде сплачено. В якості застави можуть виступати дебіторська заборгованість, товарні запаси, цінні папери, основні виробничі засоби, обладнання.

Незабезпечений вексель – це вексель, який не гарантується заставою.

Бронзовий вексель – фальшивий вексель, який не має реального забезпечення і виписується на вигадану фірму або на свідомо неплатоспроможне підприємство.

5) за порядком здійснення платежу по боргу:

- на пред'явника;
- строковий.

Векселі на пред'явника – це такі векселі, що оплачуються негайно після прийняття їх дебітором.

Строковий вексель оплачується в строк, указаний в документі.

б) за можливістю передачі іншій особі:

- **індосований** – той, що передається іншій особі з проставлянням індосаменту;
- **неіндосований**.

Передача векселя власником іншій особі (з усіма правами щодо отримання боргу) оформлюється **ИНДОСАМЕНТОМ** – передаточним надписом на його зворотному боці.

ИНДОСАТ – особа, яка передала вексель шляхом проставляння індосаменту іншій особі.

Неіндосований вексель не підлягає передачі іншій особі.

Розрізняють такі види індосаментів:

– **іменний**, у якому вказується ім'я або найменування того, кому боржник мусить платити за цим векселем. Він може бути виконаний, наприклад, у вигляді такого запису: *«Замість нас заплатіть товариству «ХХХ».*

– **бланковий**, коли немає вказівки, кому або за чиїм наказом потрібно платити. Такий індосамент може бути поданий просто у вигляді підпису.

Якщо при іменному індосаменті власником векселя вважається той, на чие ім'я зроблено запис, то при бланковому власником векселя є кожний, у чиїх руках він знаходиться. Вексель із бланковим індосаментом можна передати іншій особі без нового підпису. Його можна також перетворити на іменний, поставивши перед підписом найменування нового векселеутримувача.

– **передовірчий або інкасовий**, за яким власник векселя доручає уповноваженій особі одержати платіж за векселем без передачі вказаній уповноваженій особі права власності на вексель. Індосамент у такому разі виконується у вигляді напису, який чітко визначає доручення векселеутримувача третій особі (як правило банку) отримати гроші за векселем для векселеутримувача. Але найчастіше цей вид індосаменту робиться у вигляді запису: *«На інкасо», «Валюта до отримання».*

При значній кількості переказних написів (індосаментів) на звороті векселя може не вистачити місця. У цьому випадку під'єднують додатковий аркуш паперу, який називається **АЛОНЖ** (від фр. *allonge* – надставка), і на ньому продовжують здійснювати передаточні надписи.

7) за місцем платежу:

- доміцильований;
- недоміцильований.

Доміцильований вексель – це вексель, у якому застережено, що даний вексель підлягає сплаті третьою особою – доміцилянтом і вказано особливе місце платежу, що відрізняється від місцезнаходження особи, яка зазначена як платник за векселем. Конкретне місце платежу вказується на векселі векселедавцем і пред'являється до оплати доміцилянту, який не є відповідальною особою за векселем, тобто не несе жодної відповідальності, якщо платіж не буде здійснено.

Недоміцильований – це вексель, у якому не визначено місце платежу. Місце платежу може бути місцем знаходження трасата (в переказному векселі), векселедавця (в простому векселі), ремітента (першого одержувача) або місцем видачі векселя.

8) за формою пред'явлення:

- паперовий;
- безпаперовий.

Вексель може існувати або у паперовій, або у безпаперовій формі – як запис на електронному рахунку.

9) за видом одержуваного доходу:

- процентні;
- дисконтні.

Процентні векселі – це вексель, за яким власник отримує дохід у вигляді процентів.

Дисконтний вексель – це вексель, за яким власник отримує дохід у вигляді дисконту, що представляє собою різницю між номінальною ціною (ціною продажу) векселя і ціною його придбання.

У практиці допускається поручительство за векселем третьої особи – **АВАЛЬ**. Аваліст несе за векселем таку ж відповідальність як і особа за яку він дав поручительство. Після оплати векселя аваліст стає його власником і одержує право вимагати з того, за кого він поручився визначену суму грошей.

Головними перевагами векселів є:

Для держателя векселя:

- погашення боргу за векселем є безспірним і не потребує підтвердження суді;
- векселем можна розрахуватися як грошима або перепродати його третій стороні (наприклад, банку)
- простота стягнення коштів за векселем;
- фінансовий інструмент, що дозволяє стягнути заборгованість в судовому порядку;
- погашення боргу за векселем можна вимагати від будь-якого підприємства-держателя цінного паперу.

Для емітента:

- простота організації розміщення (оформлюються на стандартних бланках на будь-яку необхідну суму, мають спрощений порядок передачі права власності шляхом індосаменту);
- надає підприємству-емітенту можливість мінімізувати оподаткування;
- може використовуватися в розрахунках підприємства замість грошових коштів;
- надає підприємству-емітенту можливість відстрочки по платежам за поставлений товар, виконані роботи, надані послуги;
- відсутність нарахування штрафів і пені за контрактом поставки з моменту оформлення векселя.

Недоліками векселя є:

Для держателя векселя:

- цінний папір, який частіш за все не має ніякого забезпечення;
- відсутність гарантії отримання грошей від емітента паперу. В законодавстві є величезна кількість лазівок, що дозволяють боржникові не платити за векселем. Найбільш простий метод уникнути сплати по векселю – оформити його неправильно. Найменша помилка на векселі перетворить документ в нічого не вартий папірець;
- стягнення боргу через суд може затягнутися.

Для емітента:

- вексель може бути не прийнятий контрагентами в рахунок оплати товарів, особливо якщо вони сумніваються в платоспроможності підприємства;
- ризики документообороту векселів (шахрайство, підробка, викрадення тощо).

З розвитком електронної техніки та її активного застосування у банківській справі з'явилась можливість широкого використання у безготівкових розрахунках платіжних карток.

ПЛАТІЖНА КАРТКА – електронний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовується для:

- ініціювання переказу грошей з рахунку платника або з відповідного рахунку банку з метою оплати вартості товарів і послуг;
- перерахування грошей зі своїх рахунків на рахунки інших осіб;
- отримання грошей у готівковій формі в касах банків, фінансових установ, пунктах обміну іноземної валюти уповноважених банків та через банківські автомати;
- здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором.

Пластикові платіжні картки – це персоніфікований платіжний інструмент, що являє собою пластину стандартних розмірів з нанесеною на неї магнітною смужкою чи вмонтованою мікросхемою, що містить зашифровану інформацію (ключ) до спеціального карткового рахунку клієнта у відповідному банку.

Розшифрування (розкодування) інформації, що міститься на картці, дає змогу її власнику здійснювати безготівкові платежі по оплаті за куплені товари чи надані послуги та отримувати у відділеннях банків або у банкоматах готівку в межах її залишку на картковому рахунку чи поповнювати готівковими коштами свій поточний картковий рахунок.

Платіжні картки можна класифікувати за багатьма параметрами:

1) за видом проведених розрахунків:

- **кредитні картки**, які пов'язані з відкриттям кредитної лінії в межах встановленого банком ліміту (овердрафту), яка дає можливість власнику скористатися кредитом при купівлі товарів або одержати аванс у грошово-кредитній формі;
- **дебетові картки** призначені для одержання готівки у банкоматах чи для одержання товарів з розрахунком через електронні термінали. Гроші при цьому списуються з рахунку власника картки в банку.

2) за характером використання:

- **індивідуальна картка**, яка видається клієнтам банку. Може бути «стандартною» чи «золотою». Остання призначена для осіб з високою кредитоспроможністю і передбачає пільги для користувачів;
- **сімейна картка**, яка видається членам родини особи, що уклала контракт з банком та несе відповідальність за рахунок й дозволяє проводити родичам розрахунки в межах виділених коштів для здійснення поточних платежів. Фактично така картка є анонімно-знеособленою і виконує роль електронного гаманця
- **корпоративна картка**, що видається організації (фірмі), на основі якої можуть надаватись індивідуальні картки обраним особам. Відповідальність перед банком за корпоративний рахунок несе організація, а не клієнти, що є користувачами індивідуальних корпоративних карток. Корпоративні картки можуть використовуватись для незначних поточних господарських розрахунків, надаватись персоналу у випадках відряджень тощо;
- **чекові гарантійні картки** видаються власнику поточного рахунку в банку для ідентифікації чекодавця і гарантії платежу за чеком. Картка базується

на кредитній лінії, що дозволяє власнику рахунку скористатися кредитом за овердрафтом;

- **картки туризму і розваг** (*travel & entertainment cards*) – платіжні картки, які випускаються великими компаніями, що спеціалізуються на обслуговуванні зазначеної сфери (наприклад, American Express). Вони приймаються в усьому світі для оплати товарів чи послуг, а також надають власникам карт різноманітні пільги з бронювання авіаквитків, номерів у готелях, зі страхування, а також одержання цінових знижок за товар.

3) *за способом запису інформації на картку:*

- **графічний запис** – перша і найбільш проста форма запису інформації, дотепер використовується у всіх картках;

- **ембосування** – нанесення даних на картку у виді рельєфних знаків, що дозволило значно швидше оформляти операцію оплати картою, роблячи на ній відбиток сліпу;

- **штрих-кодування** – застосовувалося до винаходу магнітної смуги у платіжних системах поширення не одержало;

- **кодування на магнітній смугі:** картка має на зворотній стороні магнітну смугу, де записані дані, необхідні для ідентифікації особистості власника картки при її використанні в банківських автоматах і електронних терміналах торгових закладів. Коли картка вставлена у відповідний пристрій для зчитування індивідуальні дані власника передаються по комунікаційних мережах для одержання дозволу на здійснення угоди;

- **мікросхема або чіп** вбудована в картку і складається із запам'ятовуючих пристроїв для зберігання інформації (карток пам'яті).

Смарт-картки («розумні» картки або чипові картки) зовні схожі на картки пам'яті, але в їхню мікросхему включений мікропроцесор, що є комп'ютером і здатний обробляти інформацію, записану в картках пам'яті;

- **лазерний запис (оптичні картки)** – мають більшу ємність, ніж картки з мікросхемою, але дані на них можуть бути записані тільки один раз. Запис і зчитування інформації здійснюється спеціальною апаратурою з використанням лазера. У банківських технологіях поки не одержали широкого поширення.

4) *за установою-емітентом:*

- **банківські картки**, емітентом яких є банк або консорціум банків;
- **комерційні картки**, що випускаються нефінансовими установами;
- **картки, випущені організаціями, чиєю діяльністю є безпосередньо емісія пластикових карт і створення інфраструктури з їхнього обслуговування** (American Express, VISA, Euro-Card/Master-Card та ін.).

5) *за територіальною приналежністю:*

- **міжнародні** – діючі в більшості країн;
- **національні**, діючі в межах якої-небудь країни;
- **локальні**, використовувані на частині території країни;
- **автономні** – картки, що діють в окремій установі.

6) *за часом використання:*

- **строкові** – обмежені яким-небудь проміжком часу, іноді з правом пролонгації;
- **безстрокові**.

Однією з основних функцій пластикової картки є забезпечення ідентифікації особи, що її використовує, як суб'єкта платіжної системи, а також здійснення перевірки платоспроможності картки при прийомі її до оплати або при видачі готівки. Для цього на пластикову картку наноситься така інформація:

- на лицьовому боці – логотипи банку-емітента і платіжної системи, що обслуговує картку, ім'я власника картки, номер його рахунку, термін дії картки тощо. Іноді – для захисту від підробки – наноситься голограма;

- на зворотному боці – магнітна смуга, власний підпис власника картки.

Крім того, на картці може міститися фотографія власника.

Номер картки складається з 16 цифр: перші шість – код банку емітента; наступні дев'ять – банківський номер картки (номер карт-рахунка); остання цифра – контрольна.

Алфавітно-цифрові дані – ім'я, номер рахунку тощо – можуть бути ембосовані, тобто нанесені рельєфним шрифтом. Це дає можливість при обробці даних швидко перенести їх на чек за допомогою спеціального пристрою – імпрінтера, що здійснює «зчитування» картки.

Існує певний розподіл карток на класи, що здійснюється різними платіжними системами. Наприклад, American Express випускає тільки кредитні картки, VISA та Euro-Card/Master-Card – як кредитні, так й дебітові. Менш відомі системи, що працюють на території однієї країни, як правило випускають виключно дебетові картки, не ризикуючи мати справу з кредитними.

Переваги:

Для користувача:

- не потрібно мати при собі великих грошових сум;
- автоматичне надання кредиту покупцю, без спеціального звертання до банку;
- зручність здійснення операції завдяки наявності широкої мережі торгових підприємств, що приймають картки при покупці товару;
- чіткість оформлення і можливість перевірки операцій;
- швидке відновлення загублених чи украдених карток.

Для емітента:

- збільшення обсягів залучених ресурсів;
- швидке збільшення портфеля споживчих кредитів;
- збільшення прибутковості карткових операцій через стягнення комісійних зборів і процентів, як із власників карток, так і з торговельних організацій.

Недоліки:

Для користувача:

- картки приймають не у всіх магазинах та організаціях сфери обслуговування;
- високий рівень неправомочного користування картками, підробок, шахрайства

Для емітента:

- високі витрати, пов'язані з емісією карток;
- високі витрати, пов'язані з обслуговуванням електронних мереж (банкоматів, імпринтерів і т. і.);
- крадіжки грошей в банкоматах;

– шахрайство.

3. Сутність та організація грошового обігу. Закон грошового обігу

Грошовий обіг має внутрішній зв'язок з грошовим оборотом, є його складовим елементом. Як зазначалося, оборот грошей відбувається по колу і передбачає повернення їх до вихідного пункту. Грошовий обіг відрізняється тим, що він здійснюється з постійним віддаленням грошей від пункту, з якого вони почали свій рух.

Якщо грошовий оборот здійснюють *гроші як капітал* при обслуговуванні самозростання вартості у процесі відтворення, то **грошовий обіг – це рух грошей як грошей**, коли вони обслуговують просто *переміщення вартості* між суб'єктами економічних відносин.

Грошовий обіг опосередковує реалізацію товарів і послуг у процесі суспільного відтворення.

У цьому визначенні вирішальне значення надається не формі грошей, а тим економічним процесам, що обумовили їхній рух, – обміну товарів та послуг. Грошовий обіг чітко пов'язується з визначеною фазою суспільного відтворення – обміном, де відбувається двуєдиний процес обігу товарів і грошей.

Став капіталом, гроші не перестають виконувати й свої власні функції, тобто залишаються грошима.

На першій (Г-Т) та останньої стадіях (T^1 - G^1) руху вони виконують функцію засобу обігу. При цьому вони здійснюють зовсім інший рух, чим гроші як капітал. На першій стадії гроші (Г) зовсім виходять з індивідуального кругообігу капіталу, переходять у розпорядження інших суб'єктів ринку й поступово віддаляються від вихідного пункту.

G^1 – це повернуті на вихідне місце гроші, а вже інші гроші, що надійшли даному підприємству від інших суб'єктів ринку.

Такий рух грошей як грошей, у відмінності від руху їх як капіталу, й називається грошовим обігом.

Гроші тут виконують функції засобу обігу чи засобу платежу (залежно від способу оплати за товари чи послуги).

Грошовий обіг теж є процесом *безперервним*. Раз потрапивши в сферу обігу, гроші, як знаки вартості, по суті назавжди залишаються там. Забезпечивши реалізацію товарів, вони по суті «виштовхують» їх зі сфери обігу, а самі продовжують рух, переходячи в розпорядження іншого суб'єкта ринку.

Гроші, що здійснюють обіг, також виступають у двох формах – *готівковій* і *безготівковій*. Одні й ті ж гроші у процесі обігу послідовно переходять з однієї форми в іншу. Так, підприємство реалізує свою продукцію і одержує виручку у безготівковій формі. Проте на оплату праці підприємству потрібна готівка, яку видасть банк, зменшивши на цю суму безготівкові кошти на його рахунку. Свою заробітну плату працівники підприємств значною мірою витрачають на купівлю товарів та послуг, ці гроші надходять до кас торговельних організацій, а звідти – в каси банків, де зараховуються на рахунки підприємств й набувають безготівкової форми.

Готівка, видана певним банком даному підприємству (наприклад, промислового), найчастіше повертається до іншого банку й іншим підприємствам (наприклад, торговельним). Відбувається поступовий перехід грошей від одного учасника ринку до іншого.

За обсягом готівкові гроші значно поступаються грошовим засобам, що знаходяться на рахунках (у розвинених країнах банкноти і розмінна монета у сучасних умовах складають приблизно 10% усіх грошових засобів, в Україні – 30%).

Грошовий обіг знаходиться у складному взаємозв'язку з товарним обігом. Базовим в цьому зв'язку є товарний обіг. Історично гроші виникли заради здійснення обміну товарів і тоді розпочався їхній обіг. Тому кількісні характеристики грошового обігу обумовлені насамперед факторами, пов'язаними з виробництвом й обміном товарів. Це стосується маси грошей, швидкості їхнього обертання, а також стійкості грошової одиниці.

Проте грошовий обіг не є простим повторенням обігу товарів. Вони відрізняються насамперед схемою руху – *кожний товар після реалізації випадає зі сфери обігу, а гроші, що забезпечили його реалізацію, залишаються в обігу і продовжують свій рух.*

Неоднаковими є також маси товарів і грошей, що знаходяться у обігу в кожний даний момент, оскільки будь-яка грошова одиниця, постійно залишаючись в обігу, може обслуговувати протягом певного часу реалізацію багатьох товарів, то в обігу може бути значно менша маса грошей, ніж маса товарів. Відмінність також виявляється в тім, що багато грошей можуть призупинити свій рух і вийти з обігу при виконанні функції засобу нагромадження вартості. Товари ж не можуть не брати участь а обігу, не існувати поза ним, інакше вони утратять свою споживчу вартість і не виявлять себе як товари взагалі. Усе це визначає відносну самостійність грошового обігу, підпорядкованість його своїм специфічним законам.

Існують визначені закони руху грошей, знання яких необхідно для забезпечення рівноваги грошової системи.

Закон грошового обігу – економічний закон, відповідно до якого, кожний конкретний момент в обігу може перебувати лише певна, об'єктивно обумовлена сума грошей, яка залежить від внутрішніх і зовнішніх чинників.

$$G_{\phi} = G_n$$

де G_{ϕ} – фактична маса грошей в обігу;

G_n – об'єктивно необхідна для обігу маса грошей.

Якщо $G_{\phi} > G_n$ – значить в обігу з'явилися зайві гроші, і навпаки, якщо $G_{\phi} < G_n$ – це свідчить про нестачу грошей.

Суть закону грошового обігу полягає в тому, що кількість грошей необхідних в обігу визначається кількістю товарів, що обертаються на ринку, при даному рівні цін та середньою швидкістю обігу грошей.

Найвиразніше цю залежність визначено у відомій формулі обміну І. Фішера:

$$MV = PQ,$$

де M – маса грошей в обігу;

V – швидкість їх обігу;

P – середній рівень товарних цін;

Q – маса товарів в обігу, або фізичний обсяг ВВП.

Ліва частина рівняння показує на яку суму грошей може бути реалізовано товарів при даній швидкості обігу грошей. Права частина рівняння являє собою добуток суми цін й кількості товарів.

Важливо, щоб ліва й права частини знаходилися у рівновазі, тобто у державі повинний дотримуватися принцип доцільності та рідкості грошей, щоб не відбулося збою у грошовій системі. Тому що, якщо ліва частина рівняння буде зростатиме, а права – залишатися на місці, то в країні почнуть наростати інфляційні процеси. Якщо ж відбудеться зростання правої частини рівняння при незбільшенні лівої, то країна зіштовхнеться з іншим дуже неприємним явищем – рідкістю грошей, тобто товари в обігу є, а купити їх нема за що.

Звідси можна визначити, *що кількість грошей, у середньому необхідних для обігу протягом певного часу (T_n або M), прямо пропорційна масі товарів і рівню їх цін та обернено пропорційна середній швидкості обігу грошової одиниці:*

$$M = \frac{PQ}{V},$$

Використання різних показників грошової маси дозволяє диференційовано підійти до аналізу стану грошового обігу.

Зміна об'єму грошової маси може бути результатом як зміни маси грошей в обігу, так і прискорення їхнього обороту.

Тому особливої уваги заслуговує фактор **швидкості обігу грошей**, яка *представляє собою частоту переходу грошей від одного суб'єкту грошових відносин до іншого при обслуговуванні економічних операцій.*

Цей показник характеризує інтенсивність руху грошей при функціонуванні їх як засобів обігу і платежу:

$$V = \frac{PQ}{M}.$$

Прихильники кількісної теорії грошей приділяють швидкості обігу грошей пильну увагу. Зміна швидкості обігу грошей (V) впливає на їх масу (M) в обігу *обернено пропорційно* – при її збільшенні маса грошей в обігу відносно зменшується, і навпаки.

Прискорення обігу грошей компенсує їх масу, що має позитивне значення в умовах збільшення обсягів товарообороту, коли зростаюча потреба в грошах задовольнятиметься без додаткового їх випуску.

Проте за умови розбалансованості економіки, коли грошовий попит випереджає товарну пропозицію, прискорення грошового обігу виступає додатковим інфляційним фактором.

Статистично цей показник може бути виражений:

а) числом оборотів (n) однойменної грошової одиниці за певний час:

$$n = \frac{ВНП}{М},$$

де ВНП – валовий національний продукт, або PQ ;

$М$ – грошова маса, що знаходиться в обігу.

б) тривалістю одного обороту (t) грошової маси:

$$\text{Тривалість 1 обороту} = \frac{360}{n}$$

У розрахунку може використовуватися усереднена кількість днів у році, або календарна їх кількість – 365 днів.

Цей показник важко піддається кількісній оцінці, тому для його розрахунку використовуються непрямі дані.

У промислово розвинених країнах, в основному, обчислюються два показники швидкості зростання обігу грошей;

- показник швидкості обігу в кругообігу доходів – відношення валового національного продукту (ВНП) або національного доходу до грошової маси, а саме до агрегату M_1 або M_2 ; цей показник розкриває взаємозв'язок між грошовим обігом і процесами економічного розвитку;

- показник оборотності грошей у платіжному обігу – відношення суми переведених коштів за банківськими поточними рахунками до середнього розміру грошової маси.

Зміна швидкості обертання грошей і, відповідно, обсягу грошової маси залежить від багатьох факторів, як загальноекономічних (циклічного розвитку економіки, темпів економічного росту, руху цін), так і суто монетарних (структури платіжного обороту, розвитку кредитних операцій і взаємних розрахунків, рівня процентних ставок на грошовому ринку і т. ін.).

Прискоренню обігу грошей сприяють заміна металевих грошей кредитними, розвиток системи взаємних розрахунків, впровадження ЕОМ у банківську справу, застосування електронних засобів грошових розрахунків. У разі знецінення грошей споживачі збільшують покупки товарів для того, щоб захистити себе від падіння купівельної спроможності грошей, що прискорює грошовий обіг.

Чинники, які впливають на швидкість обігу грошей:

- зміна грошової маси в обігу;
- рівень цін (чим вищі ціни, тим вища швидкість обігу грошей);
- кількість товарів (якщо вона зростає, то швидкість обігу грошей також зростає);
- рівень відсоткової ставки (чим вище ставка відсотка, тим вищою повинна бути швидкість обігу грошей);
- загальноекономічні фактори (циклічність виробництва, темпи його зростання або спадання, ефективність виробництва);
- монетарні фактори (структура платіжного обігу, співвідношення готівкових і безготівкових грошей);
- група інших чинників (частота виплати заробітної плати).

За інших рівних умов прискорення швидкості обігу грошей рівнозначно

збільшенню грошової маси і є одним із факторів інфляції.

Проте не всі товари, які реалізуються, оплачуються негайно. Частина їх продається в кредит, і для їх реалізації гроші в даний момент не потрібні, що зменшує величину Γ_n .

Разом з тим в обігу гроші обслуговують не тільки реалізацію товарів чи послуг, виконуючи функцію купівельного засобу, а й забезпечують погашення різних строкових боргових зобов'язань, передусім щодо купівлі товарів у кредит, виконуючи функцію платіжного засобу. Для цього в обігу необхідна додаткова маса грошей понад ту, яка обслуговує реалізацію товарів і послуг.

Однак не всі боргові зобов'язання погашаються реальними грошима. Якщо вони мають зустрічний характер, то можуть взаємно зарахуватися без участі реальних грошей.

Якщо врахувати всі ці додаткові фактори, що діють на грошову масу, то величину Γ_n можна виразити так:

$$\Gamma_H = \frac{\Sigma \Pi_T - \Sigma K + \Sigma П - \Sigma ВП}{O},$$

де $\Sigma \Pi_T$ – сума товарів і послуг, що реалізовані;

ΣK – сума продажу товарів і послуг у кредит;

$\Sigma П$ – загальна сума платежів, строк оплати яких наступив;

$\Sigma ВП$ – сума платежів, які погашаються шляхом взаємного зарахування боргів.

Але слід зазначити, що цей закон працює тільки, якщо економіка країни не знаходиться у кризовому стані. В протилежному ж випадку при нарощуванні інфляції продаж товарів і послуг у кредит припиняється, тоді у формулі показник ΣK буде відсутній, також зникає наступний показник $\Sigma П$ – загальна сума платежів, строк оплати яких наступив. Крім того, платежі, які погашаються шляхом взаємного зарахування боргів теж зникають, оскільки підприємства переходять до бартерної форми розрахунків, або застосовують 100%-ну передплату за товари, що постачаються. І тоді формула приймає вигляд, який нам знайомий за загальним рівнянням І. Фішера:

$$\Gamma_H = \frac{\Sigma \Pi_T - \Sigma K' + \Sigma П' - \Sigma ВП'}{O}.$$

В умовах золотого стандарту вирівнювання Γ_ϕ і Γ_n забезпечується автоматично. З відміною золотого стандарту автоматичний механізм вирівнювання Γ_ϕ і Γ_n зазнає суттєвих деформацій.

Якщо сферу обігу обслуговують паперові гроші, то порушення закону ($\Gamma_\phi > \Gamma_n$) стає хронічним, оскільки держава випускає їх у відповідності зі своїми потребами, а не з потребами обігу, які зазначають величину Γ_n . Поступове знецінення грошових знаків, розладнання їх обігу набувають постійного характеру і виступають зовнішнім проявом порушення закону грошового обігу.

При обслуговуванні обігу кредитними грошима розширюються можливості для вирівнювання Γ_ϕ і Γ_n при збереженні сталості грошей. Вони зумовлені тим, що механізм емісії цих грошей містить у собі передумову

повернення їх з обігу при погашення позичок.

Розширенням кредитування можна збільшити Γ_{ϕ} до рівня Γ_n , оскільки обсяг наданих позичок певний час буде перевищувати обсяг погашених. Обмеженням кредитування розмір Γ_{ϕ} зменшується до необхідного рівня, оскільки випереджаюче погашення позичок виключить частину грошей з обігу. Тут діє певний автоматизм пристосування грошової маси до потреб обігу, проте він базується на економічно обґрунтований кредитній політиці.

Отже, специфікою дії закону Γ_n в умовах обігу кредитних грошей є те, що вже при випуску таких грошей створюються передумови для вилучення їх з обігу і підтримання грошової маси в обігу на об'єктивно необхідному рівні.

4. Грошова маса та методи її вимірювання

Розмаїття грошових засобів, які функціонують у сучасній економіці, породжує проблему вимірювання грошової маси. Найважливішим кількісним показником грошового обороту є грошова маса.

Під **ГРОШОВОЮ МАСОЮ** слід розуміти всю сукупність залишків грошей, що забезпечують обіг товарів і послуг, у всіх їх формах, які знаходяться у розпорядженні суб'єктів грошового обороту у певний момент часу.

Суб'єктами грошового обороту є:

- фізичні особи;
- підприємства;
- громадські організації;
- держава.

Грошовий обіг має кількісні вирази, що знаходить своє відображення у таких показниках, як:

- грошова маса;
- швидкість обігу грошей.

Грошова маса поділяється на такі складові:

1) усі грошові знаки, що перебувають на руках у фізичних осіб та у касових залишках юридичних осіб;

2) усі депозитні гроші короткострокового та довгострокового характеру.

Тобто, сукупна величина грошової маси включає готівкові гроші та гроші безготівкового обороту.

На грошову масу впливають два фактори:

- кількість грошей;
- швидкість їх обігу.

Обсяг грошової маси визначається державою – емітентом грошей – в особі її центрального банку. Головна проблема – це недопущення покриття дефіциту бюджету випуском зайвих грошей в обіг, які не підкріплені товарною масою, оскільки така емісія буде супроводжуватися інфляційними процесами в економіці країни. Інший фактор, який впливає на грошову масу, – швидкість обігу грошей, тобто їх інтенсивний рух при виконанні ними функцій обігу і платежу.

Структурний аспект грошової маси охоплює аналіз та групування грошової маси за такими критеріями:

- 1) *за формою грошових засобів* (готівкові, безготівкові);
- 2) *за суб'єктами грошового обороту* (у розпорядженні фізичних осіб та у розпорядженні суб'єктів господарювання);
- 3) *за територіальним розміщенням* серед окремих регіонів країни;
- 4) *за якісною характеристикою* (активна та пасивна частини грошової маси). До активної частини грошової маси належать кошти, що реально обслуговують господарський оборот. Пасивна частина включає грошові нагромадження, які не можна безпосередньо використовувати як купівельний або платіжний засіб, тобто залишки на рахунках, які потенційно можуть слугувати розрахунковими засобами (кошти на строкових рахунках у банках та інших кредитно-фінансових установах, депозитні та інвестиційні сертифікати, емітовані інвестиційними фондами тощо);
- 5) *за ступенем ліквідності*, тобто властивістю будь-якого активу швидко обернутися у готівку.

Для оцінки величини грошової маси, що знаходиться в обігу, використовують спеціальні коефіцієнти, так звані грошові агрегати (*М*).

ГРОШОВІ АГРЕГАТИ – зобов'язання депозитних корпорацій перед іншими секторами економіки, крім сектору загального державного управління та інших депозитних корпорацій [61].

Для визначення грошових агрегатів всі сектори національної економіки розподілено на п'ять секторів:

- фінансові корпорації;
- сектор загального державного управління;
- нефінансові корпорації;
- домашні господарства;
- некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства [61].

Класифікацію інституційних секторів, що використовується в статистиці грошово-кредитної сфери України подано у табл. 1.

ФІНАНСОВІ КОРПОРАЦІЇ – корпорації, основною функцією яких є фінансове посередництво та які емітують зобов'язання у формі депозитів чи інших фінансових інструментів для залучення ресурсів, що включаються до грошових агрегатів:

- 1) **Національний банк України;**
- 2) **інші депозитні корпорації** (банки, що створені і діють на території України);
- 3) **інші фінансові корпорації** (страхові компанії, недержавні пенсійні фонди, інвестиційні компанії та фонди, ломбарди, кредитні спілки, фінансові та лізингові компанії тощо).

СЕКТОР ЗАГАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ об'єднує юридичні особи, основною діяльністю яких є виконання функцій законодавчої, виконавчої або судової влади відносно інших господарських одиниць в межах певної території та розподіляється на такі підсектори:

- 1) центральні органи державного управління;

Класифікація інституційних секторів економіки грошово-кредитній статистиці України за міжнародними стандартами

ІНСТИТУЦІЙНІ СЕКТОРИ ЕКОНОМІКИ В ГРОШОВО-КРЕДИТНІЙ СТАТИСТИЦІ УКРАЇНИ					
СЕКТОРИ-РЕЗИДЕНТИ	Сектори – емітенти коштів	Фінансові корпорації	Депозитні корпорації	Національний банк України	
				Інші депозитні корпорації (банки: державні, приватні, під іноземним контролем)	
	Сектори – власники коштів		Інші фінансові корпорації	Страхові корпорації (державні, приватні, під іноземним контролем)	
				Інші фінансові посередники та допоміжні фінансові організації (державні, приватні, під іноземним контролем)	
	Нейтральний сектор		Сектор загального державного управління	Центральні органи державного управління	
					з них: фонди соціального страхування
		Регіональні та місцеві органи державного управління			
				з них: фонди соціального страхування	
	Сектори – власники коштів	Нефінансові корпорації (підприємства)	Державні не фінансові корпорації		
			Інші не фінансові корпорації (приватні, під іноземним контролем)		
		Домашні господарства	Роботодавці, самостійно зайняті працівники		
			Наймані працівники, одержувачі пенсій, одержувачі доходу від власності та трансфертів		
		Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства			
НЕРИЗИДЕНТИ		Інший світ			

- 2) регіональні та місцеві органи державного управління;
- 3) фонди соціального страхування.

НЕФІНАНСОВІ КОРПОРАЦІЇ – корпорації, основним видом діяльності яких є виробництво товарів чи надання нефінансових послуг і які розподіляються на підсектори:

- 1) державні нефінансові корпорації;
- 2) приватні нефінансові корпорації;
- 3) нефінансові корпорації під іноземним контролем.

ДОМАШНІ ГОСПОДАРСТВА – наймані працівники, роботодавці, самостійно зайняті працівники, одержувачі пенсій, одержувачі доходу від власності та інших трансфертів.

НЕКОМЕРЦІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ, ЩО ОБСЛУГОВУЮТЬ ДОМАШНІ ГОСПОДАРСТВА, – організації, які надають неринкові товари та послуги домашнім господарствам без оплати або за цінами, що не мають економічного значення: політичні партії та інші громадські організації, благодійні організації й фонди, соціально-культурні підрозділи нефінансових і фінансових корпорацій.

Сучасна методологія, яку НБУ, відповідно до міжнародних стандартів, застосовується з 1993 року та передбачає групування фінансових активів залежно від зниження ступеня ліквідності у чотири групи грошових агрегатів: $M0$, $M1$, $M2$ та $M3$.

$M0$ = готівкові кошти в обігу поза депозитними корпораціями.

$M1 = M0$ + переказні депозити в національній валюті.

$M2 = M1$ + переказні депозити в іноземній валюті + інші депозити.

$M3$ (грошова маса) = $M2$ + цінні папери, крім акцій.

Останній грошовий агрегат – $M3$ – і є показником грошової маси в країні. Складовими грошового агрегату $M0$ є фінансові активи у формі готівкових коштів в обігу поза депозитними корпораціями.

ГОТІВКОВІ КОШТИ – банкноти і монети, що випущені Національним банком України і мають фіксовану номінальну вартість.

До готівкових коштів в обігу належать банкноти та монети, емітовані Національним банком України, за винятком банкнот і монет у сховищах Національного банку України, касах і банкоматах установ Національного банку України [61]. Тобто, це гроші, що знаходяться поза межами банківської системи. Вони не приносять вкладнику ніякого прибутку, але у цій формі гроші у будь-який час можуть вступати в обіг. Це найбільш ліквідні грошові елементи.

Готівкові кошти в іноземній валюті є зобов'язанням центральних банків іноземних держав.

У характеристиці грошової маси важливе місце займає грошовий агрегат $M1$. Він містить гроші поза банками та фінансові активи у формі переказних

депозитів суб'єктів грошового обороту в національній валюті, що можуть бути використані як засіб обігу та платежу.

ДЕПОЗИТИ – вимоги до Національного банку України та інших депозитних корпорацій (банків), які підтверджені документом про вкладення.

Вони поділяються на переказні та інші депозити.

ПЕРЕКАЗНІ ДЕПОЗИТИ – фінансові активи, що на першу вимогу можуть бути обміняні на готівкові кошти за номінальною вартістю та безпосередньо використані для здійснення платежу. Їх ще називають *поточними депозитами* або *депозитами до запитання*.

До них належать зобов'язання Національного банку України за:

- 1) коштами на кореспондентських рахунках;
- 2) коштами обов'язкових резервів та іншими коштами на вимогу інших депозитних корпорацій (банків);
- 3) коштами на рахунках інших фінансових корпорацій (страхових корпорацій та недержавних пенсійних фондів), нефінансових корпорацій (підприємств) у національній валюті в Національному банку України [61].

ІНШІ ДЕПОЗИТИ – непереказні депозити, що в короткий термін можуть бути обміняні на готівкові кошти чи переказні кошти, а саме кошти на вимогу, які безпосередньо не використовуються для здійснення платежу, строкові кошти та ощадні депозити.

Строкові вклади та ощадні депозити приносять своєму власникові певний дохід у вигляді депозитного процента, їх не можна у будь-який час використати у якості купівельного чи платіжного засобу, оскільки це пасивна частина грошової маси, що певний строк зберігається на рахунках в інших депозитних корпораціях (комерційних банках).

До грошового агрегату *МЗ* включаються кошти за цінними паперами, крім акцій, що емітовані депозитними корпораціями та належать на правах власності іншим фінансовим корпораціям, нефінансовим корпораціям, домашнім господарствам та некомерційним організаціям, що обслуговують домашні господарства [61].

ЦІННІ ПАПЕРИ, КРІМ АКЦІЙ – фінансові інструменти, що обертаються на ринку та є підтвердженням про зобов'язання бути погашеними готівковими коштами, фінансовим інструментом чи іншим економічно цінним об'єктом.

До них відносяться:

- 1) облігації;
- 2) казначейські зобов'язання;
- 3) векселі;
- 4) ощадні (депозитні) сертифікати корпорацій тощо.

Приведені грошові агрегати відрізняються між собою не тільки кількісно, але й якісно. Так, агрегати *М0* та *М1* виражають масу грошей, яка знаходиться безпосередньо в грошовому обігу, реально виконуючи функції засобів обігу та платежу. Вони найбільш тісно пов'язані з товарною масою і безпосередньо

впливають на ринкову кон'юнктуру. Саме тому ці агрегати повинні бути об'єктом найактивнішого регулювання.

В інших грошових агрегатах ($M2$, $M3$) враховано нагромадження грошей у різних формах. Ці гроші тимчасово вийшли з обігу, виконуючи функцію засобу нагромадження. Вони уособлюють ту частину грошової маси, яка є інвестиційним потенціалом й може бути використана для розвитку національної економіки.

Таким чином, на величину грошової маси в кожному агрегаті впливають різні фактори.

Так, обсяг агрегату $M0$ передусім залежить від цілей грошово-кредитної політики центрального емісійного банку.

На обсяг агрегату $M1$ впливає:

- обсяг товарообороту;
- швидкість обігу грошей.

На обсяг агрегатів $M2$ і $M3$, також впливають два попередні фактори, крім того вони залежать від рівня:

- розвитку кредитних відносин;
- капіталізації грошових доходів суб'єктів грошового обігу тощо.

Кількість агрегатів в різних країнах неоднакова, що пояснюється

відмінностями у складі грошової маси, особливостях грошово-кредитного регулювання та ін. Так, у США застосовуються 4 агрегати, в Англії – 5, у Німеччині – 3.

За величиною грошових агрегатів центральний банк країни веде статистичні спостереження, результати яких друкуються у щомісячному аналітично-статистичному виданні – Бюлетені Національного банку України (табл. 2). Використання різних показників грошової маси дозволяє диференційовано підійти до аналізу стану грошового обігу.

Динаміка грошових агрегатів показує, що протягом досліджуваного періоду зросли всі грошові агрегати. Аналізуючи дані таблиці, слід зазначити, що за останній рік :

- наявні в обороті готівкові гроші ($M0$) зменшилися на 0,2 млрд. грн. до 282,6 млрд. грн.; оскільки вони не задіяні у механізмі мультиплікації, тобто створенні «нових грошей», їх слід віднести до пасивної частини грошової маси;
- загальний обсяг грошової маси ($M3$) збільшився на 37,4 млрд. грн. або на 3,9 % до 994,1 млрд. грн.

Завжди актуальним питанням для будь-якої країни і, безумовно, у тому числі й для України, є структура грошової маси.

Питома вага готівки у грошовій масі, внаслідок більш швидкого зростання інших агрегатів та грошової маси в цілому, мала позитивну тенденцію до скорочення з 43,2 % у 1996 р. до 29,6 % – у 2015 р. Проте це набагато вище, ніж у країнах з розвиненою ринковою економікою, де вона становить від 5 до 10 % від загального обсягу грошової маси. Так, питома вага готівкових коштів у грошовій масі США не перевищує 10 %, в Європейському

союзи він знаходиться на рівні 9 %, Китаї – 6 %, Великобританії – 4 % [52]. У Швеції та Данії цей показник взагалі є меншим за 5 % [67].

Таблиця 2

Динаміка грошової маси в обігу України, млрд. грн.

Роки	Готівка (M0)	Грошовий агрегат M1	Грошовий агрегат M2	Грошовий агрегат M3 (грошова маса)
1993	0,1	0,3	0,5	–
1996	4,0	6,3	9,0	9,4
2000	12,8	20,7	31,5	32,2
2002	26,4	40,2	64,3	64,5
2004	42,3	67,1	125,5	125,8
2006	75,0	123,3	259,4	261,1
2008	154,8	225,1	512,5	515,7
2010	183,0	289,9	596,8	597,9
2012	203,2	323,2	771,1	773,2
2014	282,9	435,5	955,3	956,7
2015	282,7	475,2	993,8	994,1

Значна частка готівки (M0) у загальній масі грошей (M3) свідчить про наявність цілої низки проблем, а саме про:

- незадовільну структуру грошової маси через зростання номінальних грошових доходів населення;
- недостатній обсяг довгострокових депозитних ресурсів у загальному обсязі грошової маси через активний відтік депозитів з банківських установ внаслідок стрімкої девальвації гривні, а відтак недостатній обсяг кредитних ресурсів для задоволення потреб економіки;
- великий ступінь банківських ризиків внаслідок високого рівня інфляційних очікувань суб'єктів ринку щодо збереження вартості грошей;
- втрату довіри населення до банківських установ, що пов'язане із загрозою їхнього можливого банкрутства, в результаті чого 29,6 % грошової маси обертається поза банками і не контролюється банківською системою;
- інвестиційну пасивність населення на фінансовому ринку через фінансову неграмотність та нерозвиненість ринку цінних паперів;
- наявність значного обсягу тіньового сектору економіки, який обслуговується готівковими коштами, що знаходяться поза іншими депозитними корпораціями (банками);
- високий рівень доларизації економіки, що є наслідком невиконання національною грошовою одиницею функцій загального еквівалента на територій країни та єдиного засобу нагромадження.

Крім грошових агрегатів центральний банк країни веде статистичні спостереження за величиною грошової бази.

ГРОШОВА БАЗА (*monetary base*) – сукупність зобов’язань Національного банку України в національній валюті, що забезпечують зростання грошових агрегатів і кредитування економіки [61].

Вона є показником бази фінансування та основою для формування грошових агрегатів, а не самим грошовим агрегатом.

Грошова база відрізняється і якісно, і кількісно від грошових агрегатів.

Вона **являє собою суму зобов’язань центрального банку** перед іншими депозитними корпораціями (банками) та іншими фінансовими і нефінансовими корпораціями. Тобто, це **показник, який характеризує масу грошей в обігу з боку її появи на балансі центрального банку**, тому його інколи ще називають грошима центрального банку. Центральний банк безпосередньо контролює та регулює її обсяг, впливаючи тим самим в кінцевому підсумку на загальну масу грошей в обігу.

В той час як **безготівкові елементи грошових агрегатів – це зобов’язання фінансових корпорацій перед своїми клієнтами**. Вони формуються як за рахунок коштів, одержаних комерційними банками від центрального банку, так і за рахунок створення грошей самими фінансовими корпораціями в процесі кредитної діяльності через механізм грошово-кредитної мультиплікації.

Таким чином, **грошова база – це гроші, які не беруть участі в кредитному обороті та грошовому обігу, але створюють базу для їх розширення**.

Грошова база включає готівкові кошти, випущені в обіг НБУ, і переказні депозити в національній валюті в Національному банку України [61].

Величину грошової бази (**МВ**) можна визначити за формулою:

$$MB = M0 + ДпНБУ (нац),$$

де $M0$ – сума готівки, що перебуває поза банками;

$ДпНБУ (нац)$ – переказні депозити в національній валюті, що зберігаються в НБУ.

У розгорнутому вигляді грошова база – це сукупність:

- 1) готівкових коштів, емітованих в обіг Національним банком України;
- 2) коштів в національній валюті в Національному банку України, а саме:
 - коштів обов’язкових резервів;
 - коштів на кореспондентських рахунках та інших коштів на вимогу інших депозитних корпорацій (банків) в Національному банку України;
 - коштів на рахунках інших фінансових корпорацій, нефінансових корпорацій та домашніх господарств (працівників Національного банку).

Динаміку грошової бази в Україні відстежено у табл. 3.

Динаміка грошової бази в Україні

Роки	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2015
Грошова база, млрд. грн.	4,9	8,6	16,8	30,8	53,8	97,2	186,7	225,7	255,3	333,2	336,0

Загалом, показник приросту грошової бази в Україні підлягає жорсткому контролю. Зокрема, він контролюється в рамках зобов'язань перед Міжнародним валютним фондом в рамках зобов'язань, які Україна взяла на себе при реалізації програми «Стенд-бай» [58].

Слід зауважити, що окреслена тенденція може свідчити про наявність жорсткого державного контролю грошової маси в обігу та, як наслідок, зниження рівня врахувань ринкових механізмів на грошовому ринку. Підтвердженням таких висновків є існуюча структура грошової бази в Україні, яка на 88 % складається з емітованих готівкових коштів.

Використання різних показників грошової маси дозволяє диференційовано підійти до аналізу стану грошового обігу.

Для характеристики відносної забезпеченості обороту грошовою масою використовують показник, який називається **коефіцієнтом монетизації ВВП**:

$$K_m = M / \text{ВВП}$$

де K_m – рівень монетизації;

M – маса грошей на кінець року, взята за агрегатом М3;

ВВП – річний номінальний обсяг валового внутрішнього продукту.

МОНЕТИЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ – макроекономічний показник, що характеризує ступінь забезпеченості економіки грошима, необхідними для здійснення платежів і розрахунків, та відображає забезпеченість процесів виробництва та споживання відповідною грошовою масою [28].

Часткові коефіцієнти монетизації ВВП називаються **коефіцієнтами Маршала** і розраховуються за аналогічною методикою, лише в чисельник почергово підставляються різні грошові агрегати.

На думку фахівців, монетизація економіки є не просто показником, що характеризує ступінь забезпеченості економіки грошима, він є інтегральним показником, який відображає довіру суспільства до національної валюти, до монетарної політики влади. А також рівень кредитної активності.

Основним фактором динаміки показника рівня монетизації економіки, є попит на реальні гроші, який у свою чергу, залежить від ступеня довіри суб'єктів економіки до національної грошової одиниці: чим вищим є рівень монетизації, тим більшим, за інших рівних умов є попит на реальні гроші. У

кінцевому рахунку, рівень монетизації економіки визначається рівнем розвитку економіки [60].

Однак динаміка розвитку монетарної сфери свідчить, що *механічне підвищення рівня монетизації не забезпечує безінфляційного зростання економіки*. Існуюча модель грошової системи за сприятливих умов спроможна лише забезпечувати інерційне зростання, що загрожує Україні наростанням відставання від сучасних економік [68].

Приріст грошової маси в Україні (ΔM), згідно з монетариською концепцією має складатися:

$$\Delta M = \Delta Y * \Delta P$$

де ΔY – середньорічні темпи приросту реального доходу;

ΔP – середньорічні темпи інфляції.

Підвищення рівня монетизації та подолання інфляції є центральною проблемою формування нової моделі грошової системи в Україні. За умов відсутності системи захисту населення від інфляції сформувались довготривалі інфляційні очікування. В Україні структурна складова інфляції зумовлена відсутністю повноцінних ринкових механізмів, спроможних безінфляційно використовувати зростаючу грошову масу [68].

У розвинених країнах світу рівень монетизації економіки вважається достатнім, якщо коефіцієнт монетизації становить 70-80 % [27, 40]. Рівень монетизації економіки України є нижчим за 70 %, що свідчить про недостатню забезпеченість економіки грошовою масою. Але зараз дуже важко оцінити реальне забезпечення економіки грошима, адже, присутній високий рівень інфляції і впроваджено заходи по подоланню падіння ВВП [30].

Незважаючи на збільшення рівня монетизації в Україні впродовж останніх років, все ж таки існує проблема його підвищення до світових стандартів. А найголовнішою умовою та фактором збільшення рівня монетизації економіки України є:

- розвиток національної економіки та збільшення обсягів виробництва;
- зростання обсягів ВВП.

Ще одним якісним показником, який впливає на структуру грошової маси є показник доларизації економіки.

ДОЛАРИЗАЦІЯ – економічне явище, яке характеризується широким використанням іноземної валюти в державі та відображає процес витіснення національної грошової одиниці, внаслідок невиконання нею функцій грошей, більш стабільною іноземною валютою (переважно доларами США).

На початку 1990-х років поява цього явища була зумовлена високим рівнем інфляції, стрімкою девальвацією національної грошової одиниці та зниженням її купівельної спроможності.

Найважливішим негативним наслідком, пов'язаним з доларизацією економіки є те, що центральний банк не може засобами грошово-кредитної

політики активно впливати на пропозицію грошей в економіці, а відтак й на стабільність національних грошей.

У 2014 р. Національний банк України в умовах жорсткої економічної кризи та військового конфлікту змінив монетарний режим, відмовившись від багаторічної прив'язки курсу гривні до долара США. Результатом став перехід від штучно стабільного до гнучкого обмінного курсу гривні, який визначається фундаментальними чинниками ринку: попитом та пропозицією. Але де-факто це не зменшило психологічну залежність населення від цієї валюти, усі обрахунки громадяни продовжують здійснювати у доларах США в гривневому еквіваленті, оскільки, як визнає НБУ, ні бізнес-спільнота, ні населення не отримали гідних компенсаторів курсової волатильності, бо комплексного синхронного реформування усіх секторів економіки не відбулося [29].

Велика кількість іноземної валюти ($M2 - M1$) свідчить про доларизацію вітчизняної економіки.

Цей показник за період дослідження зріс у 2,5 рази й в останні роки в середньому складає приблизно 40 %. Така значна частка доларизації економіки вважається негативним фактором, оскільки не тільки збільшує обсяг готівкових грошей в обігу, а й знижує ступінь державного регулювання грошового обігу з боку Національного банку України, та є підґрунтям для наростання інфляційних процесів та економічного спаду в країні.